

יציאה מכלל ישראל

מבוא

האם ישנם יהודים עבריינים, שמעשיהם ואמונותיהם מתנכרים לתורה ולמסורת, ובשל כך היחס ההלכתי אליהם הוא כמו לגויים?

המאמר שלהלן יעסוק בשאלה זו, ויתמקד בישראל העובד עבודה זרה, או המחלל שבתות בפרהסיא, או משומד לכל התורה.¹ ישנם מקורות רבים בספרות ההלכה ביחס לשאלה זו, ובמסגרת מאמר זה לא אוכל להקיף את כולם. אתמקד רק בדיונים הלכתיים שמקורם בסוגיות התלמוד הבבלי שבהן מצאנו התייחסות חריגה לעבריינים הנ"ל: ביטול רשות לצורך עירוב, קבלת קרבנות, כתיבת ספר תורה ותפילין ומזוזה, שחיטה, וסתם יינם. השאלה שבה אתמקד היא: האם סוגיות אלו מוכיחות שיש להתייחס לעבריינים אלו כאל גוים, או שמא הדין המיוחד של אותם עבריינים נובע מסיבות הנוגעות לאותן הלכות. (בשל אורכו של המאמר, אני ממליץ לעיין בסיכום שבסופו, המתמצת את עיקרי הדברים).

א. ביטול רשות בחצר

מחלל שבת אינו מבטל רשות לעירוב

במסכת עירובין (סא, ב - סב, א) מבואר שנכרי הדר בחצר לא יכול להשתתף בעירוב החצר, ולא יכול לבטל את רשותו, והאפשרות היחידה של הישראלים שבחצר לערב היא לשכור מהנכרי את מקומו בחצר. בהמשך הגמרא (סט, א-ב) מבואר (בדברי התנאים

1 ישנו תקדים של התייחסות ליהודי כאל גוי בהקשר לכותים: בגמרא (חולין ה, ב - ו, א) מסופר שר' מאיר, ולאחריו רבן גמליאל, גזרו על יינם של כותים ופיתם, וגזרתם לא התקבלה, ולאחר מכן רבי אבהו ורבי אמי ורבי אסי גזרו ועשאו גויים גמורים. אבל לענין הנידון, ישנה סברה להבחין בין כותים לישראל עברייני: הכותים במקורם הם גויים שהביא מלך אשור לארץ לאזור השומרון, התגיררו באופן בעייתי (והמשיכו לעבוד לאלוהיהם), וצאצאיהם המשיכו לשבת בארץ גם לאחר גלות בבל, וכאשר חזרו עולי בבל ארצה היתה עוינות בינם לבין השבים, כך שהם התבדלו מעם ישראל מראשית דרכם והפכו לציבור בפני עצמו. שונה הדבר ביחס ליהודי בודד, גם כאשר הוא עובד עבודה זרה.

והאמוראים) שגם ישראל המחלל שבת בפרהסיא נחשב כמו גוי לענין העירוב: הוא אינו יכול לבטל את רשותו, וצריך לשכור ממנו את מקומו בחצר כדי לאפשר עירוב. מעתה יש לשאול, האם מחלל שבת בפרהסיא נחשב כגוי לכל דבר (משום שמעשיו מרחיקים אותו מכלל ישראל), או שזהו דין מיוחד לגבי העירוב, שדוקא בו יש סברה מיוחדת להחשיב את המחלל שבת בפרהסיא כגוי? אין הוכחה ברורה מתוך הסוגיה, אבל נראה יותר מפשט הסוגיה שזהו דין מיוחד לעניין עירוב, מהנימוקים שלהלן:

א. בסוגיה מובאות שתי ברייתות לגבי מחלל שבת בפרהסיא:

ישראל מומר משמר שבתו בשוק - מבטל רשות, שאינו משמר שבתו בשוק - אינו מבטל רשות. מפני שאמרו: ישראל נוטל רשות ונותן רשות, ובכרי עד שישכיר.²

לאחר תיקון הגמרא אומרת הברייתא: "מומר בגילוי פנים - הרי זה אינו מבטל רשות". ומפרשת הגמרא שהכוונה למחלל שבת בפרהסיא. שתי הברייתות פוסקות שאינו מבטל רשות לעירוב. אילו היה דין כללי שנחשב כגוי, היתה הברייתא צריכה לומר: "שאינו משמר שבתו בשוק הרי הוא כגוי לכל דבר" (וממילא היה ברור שכך גם לעניין ביטול רשות).

ב. הגמרא מביאה מעשה:

ההוא דנפק בחומרתא [טבעת חותם] דמדושא [של בושם, בשבת, וטבעת זו נחשבת משא ולא תכשיט ואסור להוציאה לרשות הרבים בשבת], כיון דחזייה לרבי יהודה נשיאה כסייה. אמר: כגון זה [שמתבייש בחילול השבת ומצניע אותה] מבטל רשות לרבי יהודה.

רבי יהודה נשיאה ראה מחלל שבת המתבייש במעשיו, ואמר: "כגון זה מבטל רשות לרבי יהודה". אם מחלל שבת בפרהסיא נחשב כגוי לכל דבר, מדוע התמקד רבי יהודה נשיאה דווקא בביטול הרשות, ולא אמר: "כגון זה נחשב עדיין כישראל"?

ג. בסוגיה מובאת מימרת רב הונא: "איזהו ישראל מומר? זה המחלל שבתות בפרהסיא". שאלה הגמרא לאיזה עניין הוא נחשב כמומר? והסביר רב נחמן בר יצחק: "ליתן רשות ולבטל רשות". נראה מסוגיית הגמרא שרב נחמן בר יצחק לא סבר שחילול שבת נחשבת עבירה חריגה משאר העבירות, (וכשם ששאר העבריינים נחשבים עדיין

2 לברייתא זו יש מקבילה בתוספתא מסכת עירובין (ליברמן) פרק ה הלכה יח. ברייתא זו מובאת גם בבבלי (ע"ז סד, ב; חולין ו, א).

כישראל, כך גם המחלל שבת), ורק לענין עירוב - שקשור למצוות השבת - פוסלים את המחלל שבתות בפרהסיא.

רב אשי חידש: "האי תנא הוא, דחמירא עליה שבת כעבודה זרה", ומחמת כך הרחיב רב אשי את כוונת רב הונא יותר מרב נחמן בר יצחק, שלכל מיילי קחשיב מומר.³ אמנם רב אשי לא אמר שהמחלל שבת הוא כגוי לכל דבר, אלא שהוא כמומר לכל התורה, ומי שמחלל שבת בפרהסיא חשוד על כל איסורים שבתורה, ואינו נאמן עליהם.

ראשונים שפירשו דין זה דווקא לענין שבת

מצאתי שלושה מקורות בדברי הראשונים שהבינו שמחלל שבת בפרהסיא אינו כגוי לכל דבר.

א. הרמב"ן

שאלה: משומד אם קונין ממנו כדין ישראל בחליפי סודר ושאר דרכי הקנאה שלנו, או כדיניהם דינין ליה? וכן בישראל הבא מכחו כיצד נדון: דינו כדין ישר' שבא מכח גוי, או לא?

תשובה: ודאי מצינו לענין שבת שאמרו בשאינו משמר שבתו בשוק דאינו נותן רשות ומבטל רשות אלא עד שישכור כגוי. ואף על פי כן אין דעתו לדונו מזה [להוכיח מדין העירוב שהמשומד נחשב כגוי לענין קניינים], דשאני איסורי שבת דכל שאינו משמר שבתו אין בטול רשות אצלו אלא חוכא וטלולא [דלא] מקני במידי.

(שו"ת הרמב"ן סימן ב)

הרמב"ן מסביר שמחלל השבת נחשב כמו גוי דווקא לענין ביטול הרשות, משום שמי שאינו שומר שבת, מראה שאין למצוות השבת ערך בעיניו, ולכן ביטול רשותו בחצר לאותה שבת בדיבור בלבד (בלי שכירות בקניין) נעשה ללא כוונה רצינית, ואינו מועיל. נראה שגם בגוי ביטול רשות לא מועיל מאותה סיבה - משום שאין גמירות דעת שלימה (שהרי הברייתא הנזכרת לעיל משווה ביניהם, וקובעת שביטול רשות של ישראל שאינו משמר שבתו לא מועיל, משום שבגוי הביטול לא מועיל).

יש להקשות על דברי הרמב"ן מהגמרא (עירובין סב, א) שמסבירה שבגוי צריך לשכור את מקומו כדי למנוע מיהודים לגור יחד עם גוי בחצר, ולא הסבירה הגמרא משום שהגוי אינו מבטל בלב שלם!?

נראה שלדעת הרמב"ן דברי הגמרא אינם סברה העומדת לבדה. אמנם חז"ל רצו למנוע מגורים משותפים עם הגוי, אבל אפשר לתקן תקנות רבות שימנעו זאת! (למשל, שאי אפשר להתפלל בחצר שהגוי שרוי בה). בנוסף, אם הנימוק לכך שגוי אינו יכול לבטל רשותו הוא כדי למנוע מגורים עם הגוי, אפשר לקבוע שאפילו אם הגוי ישכיר את רשותו בחצר אי אפשר לערב (ואז יהודי הגר עם הנכרי בחצר לא יוכל בשום אופן לערב את החצר בשבתות. לעומת זאת במצב הקיים ישנה דרך לערב, אם הנכרי יסכים להשכיר את מקומו). מדוע תיקנו חכמים דווקא שבשבת הגוי לא יכול לבטל רשותו לעירוב, אבל יכול להשכיר את מקומו? אלא שהיתה לחכמים גם סברה נוספת: שהביטול של הגוי לא נעשה בלב שלם, ולכן כאשר רצו למנוע מגורים עם הגוי בחצר השתמשו בסברה זו, ותיקנו שביטולו לא יועיל כדי למנוע את המגורים המשותפים.

ב. המאירי

כאמור לעיל, בתלמוד הבבלי לא נאמר שמחלל שבת בפרהסיא הוא כגוי לכל דבר, אלא רק שדינו כגוי בכך שאינו יכול לבטל רשות ולאפשר עירוב חצירות. אבל בתלמוד הירושלמי נאמר:

גר תושב ועבד תושב משומד בגילוי פני' הרי הוא כגוי לכל דבר.

(תלמוד ירושלמי עירובין פרק ו הלכה ב)

מניסוח הירושלמי "כגוי לכל דבר" משמע שהמשומד בגילוי פנים (שפירש הבבלי לעניין חילול שבת בפרהסיא) נחשב כגוי לכל דיני התורה. אבל המאירי כתב:

וגר תושב הרי הוא בכלל הנכרי לענין [זה], כמו שביארנו באחרון של עבודה זרה. והוא שאמרו בתלמוד המערב: "גר תושב ועבד תושב ומשומד בגילוי פנים הרי הוא כעכו"ם לכל דבר", ר"ל לכל דבר שבעירוב.

(בית הבחירה למאירי עירובין סא, ב)

המאירי מפרש את לשון הירושלמי "כגוי לכל דבר" (שלא כפשוטו), שהכוונה לכל דבר הקשור לעירוב.⁴

4 בספר עבודת הקודש לרשב"א בית נתיבות שער ד סימן ג (קד-קה) כתב: "הכותי הרי הוא כגוי ואוסר עד שישכור את מקומו. גר תושב ועבד תושב הרי הן כגוי לכלל דברים אלו. צדוקי הרי הוא כישראל ונותן רשות ומבטל רשות. אבל הבייתוסי, יש מי שהורה שאינו כישראל ואוסר עד שישכור את מקומו, ויש מי שהורה שהוא כצדוקי ושניהם כישראל.

ג. הרמ"ך

כתב הרמ"ך בהגהותיו על הרמב"ם:

ישראל שנשתמד לעבודה זרה הרי הוא כגוי לכל דבריו וכו' - נראה מדבריו [של הרמב"ם] שאמר שהוא כגוי לכל דבריו שישראל משומד אין גירושיו גרושין, וצ"ע. וכל הגאונים פסקו דישאל משומד לעבודה זרה קידושיו קידושין וגירושיו גירושין, ולא חשבינן ליה כגוי כי אם לדברים המנויים בתלמוד, דקימא לן אף על פי שחטא ישראל הוא לכל דבריו. ובהלכות (קדושה)⁵ כתב [הרמב"ם] דקידושין [של ישראל המשומד לעבודה זרה] קידושין וצריכה הימנו גט, ובהלכות גירושין לא כתב דיכול להתירה בגט אף על פי שנשתמד, וכתב דהרי הוא כגוי לכל דבר. וצ"ע.

(הגהות הרמ"ך על הרמב"ם, הלכות גירושין ג, טו)

הרמ"ך תמה על שיטת הרמב"ם (שמחשיב את המשומד לעבודה זרה כגוי לכל דבר, ובכל זאת פוסק שקידושיו קידושין. לא ברור לרמ"ך האם לפי הרמב"ם יכול לגרש). להלן נדון בשיטת הרמב"ם, אבל לענייננו חשובה דעת הרמ"ך: המשומד לעבודה זרה (ומסתבר שהוא הדין המחלל שבת בפרהסיא) נחשב כגוי רק לאותם דברים המנויים בתלמוד, (דהיינו ביטול רשות לעירוב, ועוד כמה דינים שנדון בהם להלן), וכנראה שיש בדינים אלו סיבה מיוחדת להתייחס לעבריינים הללו כאל גוי, אבל לא גזרו חז"ל שייחשב כגוי באופן כללי.

ישראל המחלל שבתות בפרהסיא הרי הוא כגוי ואינו נותן רשות ואינו מבטל רשות ואוסר עד שישכור את מקומו כגוי. ויש אומרים שלא אמרו אלא במחלל שבתות אבל לא במחלל שבת אחת בלבד".

נראה שדברי הרשב"א לגבי גר תושב ועבד תושב לקוחים מהירושלמי הנ"ל, והרשב"א מפרש את לשון הירושלמי "לכל דבר" כמו המאירי: לכל דבר הקשור לעירוב (אבל לא נחשב כגוי לכל דבר ממש, שהרי מצוה להחיותו). נראה שגם המשך דברי הרשב"א לגבי ישראל המחלל שבתות בפרהסיא שהוא כגוי מתפרשים באותו אופן: כגוי לגבי עירוב (הרשב"א לא טרח להדגיש זאת לאחר שכתב זאת בפסקה הקודמת), ואין להסיק מדברי הרשב"א שמחלל שבת כגוי לכל הדינים.

5 כנראה צריך לגרוס: קדושין, והכוונה לדברי הרמב"ם בהלכות אישות פרק ד הלכה טו.

שיטת הרמב"ם - הרי הוא כגוי לכל דבר

כתב הרמב"ם:

ישראל שעבד עבודה זרה הרי הוא כגוי לכל דבריו, ואינו כישראל שעובר עבירה שיש בה סקילה. ומשומד לעבודה זרה הרי הוא משומד לכל התורה כולה. וכן המינים מישראל אינן כישראל לדבר מן הדברים ואין מקבלים אותן בתשובה לעולם, שנאמר: "כל באיה לא ישובון ולא ישיגו ארחות חיים". והמינים הם התרים אחר מחשבות לבם בסכלות בדברים שאמרנו, עד שנמצאו עוברים על גופי תורה להכעיס בשאט בנפש ביד רמה ואומרים שאין בזה עון, ואסור לספר עמה ולהשיב עליהן תשובה כלל, שנאמר: "אל תקרב אל פתח ביתה". ומחשבת מין לעבודה זרה.

(רמב"ם הלכות עבודה זרה פרק ב הלכה ה)⁶

מבואר בדברי הרמב"ם שישראל העובד עבודה זרה או שדעותיו מינות נחשב כגוי לכל דבר.⁷

בסוף הלכות שבת כתב הרמב"ם:

השבת ועבודה זרה כל אחת משתיהן שקולה כנגד שאר כל מצות התורה, והשבת היא האות שבין הקדוש ברוך הוא ובינינו לעולם. לפיכך כל העובר על שאר המצות הרי הוא בכלל רשעי ישראל, אבל מחלל שבת בפרהסיא הרי הוא כעובד עבודה זרה, ושניהם כגוים לכל דבריהם...

(רמב"ם הלכות שבת פרק ל הלכה טו)

כאן הוסיף הרמב"ם שגם המחלל שבת בפרהסיא נחשב כמו עובד עבודה זרה, ושניהם כגוים לכל דבריהם.

עוד כתב הרמב"ם בהלכות עירובין:

ישראל שהוא מחלל שבת בפרהסיא או שהוא עובד עבודה זרה הרי הוא כגוי לכל דבריו, ואין מערבין עמו ואינו מבטל רשות, אלא שוכרין ממנו כגוי. אבל אם היה מן המינים שאין עובדין עבודה זרה ואין מחללין שבת כגון צדוקין וביתוסין וכל הכופרים בתורה שבעל פה, כללו של דבר כל מי שאינו מודה במצות עירוב, אין מערבין עמו לפי שאינו מודה בעירוב, ואין שוכרין ממנו לפי שאינו כגוי, אבל

6 הנוסח על פי מהדורת פרנקל.

7 בניסוח אחר של הרמב"ם: אינו כישראל לדבר מן הדברים.

מבטל הוא רשותו לישראל הכשר וזו היא תקנתו, וכן אם היה ישראל אחד כשר וזה הצדוקי בחצר הרי זה אוסר עליו עד שיבטל לו רשותו.

(רמב"ם הלכות עירובין פרק ב הלכה טז)

פסיקה זו של הרמב"ם - שמין או עובד עבודה זרה או מחלל שבת בפרהסיא נחשבים כגוי לכל דיני התורה - נמצאת במקומות נוספים רבים בחיבוריו.⁸

מקור פסיקתו של הרמב"ם

לא מצאתי דין זה מפורש בדברי חז"ל בשום מקום. מצד שני, אילו היה מדובר בחידוש של הרמב"ם, הוא היה מציין זאת כחידוש (בביטוי "יראה לי" שבו משתמש הרמב"ם לציין את חידושו). ואילו היה מדובר בחידוש של הגאונים, היה הרמב"ם מציין זאת כדרכו ("כתבו הגאונים").

מסתבר שהרמב"ם הסיק מתוך סוגיות שונות בגמרא שיהודים אלו (מינים, עובדי עבודה זרה, ומחללי שבת בפרהסיא) נחשבים כגוי לכל דבר, למרות שהדבר לא נאמר באופן מפורש.

כתב הרמב"ם בהלכות גירושין:

הכל כשרין לכתוב את הגט חוץ מחמשה: גוי, ועבד, וחרש, ושוטה, וקטן. אפילו האשה עצמה כותבת את גיטה. ישראל שנשתמד לע"ז או שהוא מחלל שבת בפרהסיא הרי הוא כגוי לכל דבריו.

(רמב"ם הלכות גירושין פרק ג הלכה טו)

הרמב"ם מחדש דין (שאינו מפורש בגמרא) שהיות שמומר לע"ז ומחלל שבת בפרהסיא הרי הוא כגוי, הלכך הוא פסול לכתוב גט כמו גוי. כתב על כך המגיד משנה:

8 מקורות מפירוש המשנה: 1. מחלל שבת בפרהסיא אינו מבטל רשות לעירוב (עירובין ו, ב). 2. מחלל שבת או עובד עבודה זרה כגוי לכל דבר (ולכן פסול להביא גט - גיטין ב, 1). 3. מחלל שבת ועובד עבודה זרה כגוי לכל דבריו (סנהדרין ח, ז). 4. הכופר בעיקרי האמונה יצא מכלל ישראל - (סוף ההקדמה לפרק חלק), 5. מחלל שבת בפרהסיא או מין כגוי לכל דבריו (ושחיטתו פסולה - חולין א, ב).
מקורות מספר משנה תורה: 1. מחלל שבת בפרהסיא או עובד עבודה זרה כגוי לכל דבריו (ולכן אינו מבטל רשות לעירוב (עירובין ב, טז). 2. עובד עבודה זרה או מחלל שבת בפרהסיא כגוי לכל דבריו (ולכן פסול לכתוב גט - גירושין ג, טו). 3. מומר לעבודה זרה או מחלל שבת בפרהסיא או אפיקורוס כגוי (ושחיטתו נבלה - שחיטה ד, יד). 4. מינים ואפיקורוסים ועובדי עבודה זרה ומחללי שבת בפרהסיא אוסר להחזיר להן אבדה כגוי (גולה ואבדה יא, ב). 5. משומד נחשב כגוי (ולכן אוסר גם יין שאינו שלו - חובל ומזיק ז, 1).

ונשאר לבאר מה שכתב רבינו שישראל שהמיר לעכו"ם או מחלל שבת בפרהסיא שהוא כעכו"ם - ומבואר בהרבה מקומות בגמרא: פ"ק דחולין (ה, א), ובע"ז (סד, ב) ובעירובין (סט) שהוא מומר לכל התורה כלה, והוה ליה כעכו"ם.

(מגיד משנה שם)

המגיד משנה לא מצא גמרא מפורשת שהם נחשבים כגוי, ולדבריו מקור דברי הרמב"ם הוא בשלש סוגיות בגמרא שבהן מבואר שמומר לעבודה זרה או המחלל שבת בפרהסיא נחשב כמומר לכל התורה. אמנם יש להעיר, שבמקורות שהביא המגיד משנה אכן מפורש שמומר לעבודה זרה או לחלל שבת בפרהסיא נחשב כמומר לכל התורה כולה, אך לא כתוב שם שמי שמומר לכל התורה כולה נחשב כמו גוי! נראה שהרמב"ם והמגיד משנה הסתמכו על כך שאינו מבטל רשות, והסיקו מכך שמי שמומר לכל התורה נחשב כמו גוי לכל דבר. (ולא כסברת הרמב"ן שהבאתי לעיל שזהו דין מיוחד לגבי ביטול רשות, שאינו נעשה בגמירות דעת). מסתבר שהרמב"ם מסתמך גם על דברי הירושלמי שהובאו לעיל: "גר תושב ועבד תושב משומד בגילוי פניו הרי הוא כגוי לכל דבר". הרמב"ם הבין את דברי הירושלמי כפשוטם (ולא כמו המאירי שהבאתי לעיל, שהכוונה לעניין עירוב בלבד), ושזו גם שיטת התלמוד הבבלי.

בנספח בסוף המאמר הראיתי שגם הרס"ג וסידור רש"י סוברים כשיטת הרמב"ם שהמשומד נחשב כגוי לכל דבר, והעליתי אפשרות ששיטה זו מבוססת על גרסה שונה בגמרא.

סיכום שיטות הראשונים

מסקנת הדברים היא שישנה מחלוקת ראשונים: הרמב"ן והרמ"ך והמאירי סברו שמשומד לע"ז ומחלל שבת בפרהסיא (וכנראה גם מין) נחשבים כגוי רק לדינים המנויים בגמרא, ואילו הרס"ג, רש"י והרמב"ם הבינו שזהו דין כללי שהם נחשבים כגויים.

מחלוקת זו אינה רק ביחס לכמות הדינים שלגביהן עבריינים אלו נחשבים כמו גוי, אלא בגדר הדין: לדעת רס"ג, רש"י והרמב"ם יש כאן הרחקה של אותם עבריינים מקהל ישראל, ואילו לדעת הראשונים החולקים אין בדינים המנויים בגמרא קביעה שעבריינים אלו אינם ישראל, אלא השוואה לגוי ביחס להלכות מסוימות בלבד, מסיבות הנובעות מאותה הלכה.

ב. קרבן של מחלל שבתות בפרהסיא או משומד לעבודה זרה

בתשובות רש"י מובאת תשובה קדומה:⁹

משומד שנשתמד במקום אחד ובא במקום אחר, אם כשנשתמד ולא חילל שבתות שותין עמו. דאמר (יבמות מז, ב): גר שנתגייר וקיבל עליו כל מצות ומולין אותו ונתרפא ומטבילין אותו וטבל ועלה הרי הוא [כישראל] לכל דבריהם, ואי אשתמד ומקדש הני¹⁰ קידושיו קידושין וצריכה גט.¹¹ ומשומד זה שחלל שבתות בפרהסיא אינו [כישראל], שנאמר: "ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם" - כל המשמר שבת נקרא ישראל. ותניא:¹² "מקבלין קרבנות ממושעי ישראל כדי שיחזרו בתשובה, חוץ מן המשומד לנסך יין ולחלל שבת בפרהסיא". הלכך מחלל שבתות בפרהסיא כגוי הוא. ואנוסים שחיללו שבתות בפרהסיא ותשובתם לא נתפרסמה עד מתי מותרים לשתות יין עם אחיהם, אם בגלוי ניכר תשובתם מותר, ואם לאו לא.¹³

(תשובות רש"י סימן קסט)¹⁴

מחבר תשובה זו נקט שמחלל שבת בפרהסיא אינו כישראל (ולכן יינו אסור), ומסתמך על שתי טענות:

א. הפסוק "בִּינֵי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הוּא לְעֵלָם", שממנו ניתן להסיק שרק המשמר שבת נקרא ישראל.

9 תחת הכותרת: "אותה שאילה ששאל רבי על האנוסים (מצא תשובה אחת רבי ושלחה פני ר'). "איני יודע מיהו מחבר התשובה ובאיזו תקופה נכתבה. בשו"ת יכין ובוועז לרשב"ץ (ח"ב סימן לא) מביא תשובה זו מספר העיטור וקורא לה "תשובות הגאונים", אבל בספר העיטור עצמו מביא תשובה זו בשם "תשובה דקמאי".

10 נראה לגרוס: הוי.

11 ומגמרא זו ניתן להוכיח שיהודי שהמיר דתו (כמו הגר שחזר בו) עדיין נחשב כישראל, שהרי קידושיו קידושין.

12 עירובין סט, ב; חולין ה, א.

13 השמטתי את המשך התשובה, שבה הוא מכריע שיש להתייחס לאנוסים ששבו בתשובה כישראל, וגם שיש מחלוקת תנאים האם מחלל שבת בפרהסיא נחשב כגוי, ויש לפסוק כדעה שנחשב כישראל.

14 התשובה נמצאת גם בשבלי הלקט דין יין נסך סימן ה, ובליקוטים שבספר הפרדס לרש"י, ובספר העיטור (אות ק, דף עח טור א). התשובה מובאת גם בשו"ת התשב"ץ ח"ג סימן מג וסימן מז, ובשו"ת יכין ובוועז חלק ב סימן לא - שהעתיקו את התשובה מתוך ספר העיטור.

ב. הברייתא הקובעת שלא מקבלים קרבנות מהמשומד לנסך יין ולחלל שבת בפרהסיא.¹⁵

בדברי חז"ל לא מצאנו דרשה זו מהפסוק "ביני ובין בני ישראל - כל המשמר שבת נקרא ישראל". ניתן לשער שמחבר התשובה חידש דרשה זו, כדי להביע בדרך מליצית את דעתו שמחלל שבת בפרהסיא אינו כישראל, אך המקור המרכזי של מחבר התשובה שנחשב כגוי הוא הברייתא שהביא,¹⁶ שאין מקבלים קרבן של עובד עבודה זרה ומחללי שבת בפרהסיא.

התשב"ץ השיג על דברי תשובה זו (המובאת בספר העיטור):

אלא שבמה שהורה הרב [= בעל העיטור] ז"ל במשומד לע"ז שלא בח"ל וכן מחלל שבתות בעבודת קרקע דלאו ישראל מיקרי - אינו נראה, דהא דאין מקבלין מהם קרבנות לאו משום דלאו ישראל מיקרו, אלא גזירת הכתוב היא מדכתיב: "אשר יקרב מכם", ודרשי': מכם ולא כלכם, כדאיתא בפ' הכל שוחטין (חולין ה, א). ואדרבא, מהתם משמע דאיקרו ישראל מדמעטינג... (ליה) מדכתיב מכם ולא כלכם, הא אילו כתב קרא "אדם כי יקריב מכם" לא הוה ממעטינג להו, דבכלל ישראל הן. כנ"ל.

(שו"ת התשב"ץ חלק ג סימן מז)

התשב"ץ משיג על התשובה שלגבי קרבן יש דרשה מיוחדת לפסול את הקרבן, ולכן אין להסיק מכאן שלכל דיני התורה עובד עבודה זרה או מחלל שבת בפרהסיא נחשב כגוי.

אני מתקשה בשאלה נוספת על התשובה הקדמונית. בברייתא (שעליה מסתמכת התשובה) נאמר:

"אדם כי יקריב] מכם" - ולא כולכם, פרט למומר.¹⁷
 "מכם" - בכס חלקתי [בין מומר לסתם יהודי], ולא באומות [שמקבלים קרבנות מכולם].

15 בעל התשובה איננו מביא כלל את הדין שאינו מבטל עירוב כסמך לדבריו שמחלל שבת נידון כגוי. (אולי משום סברת הרמב"ן שהבאתי לעיל, שניידון כגוי משום שאין לו גמירות דעת לבטל את רשותו).

16 המובאת בעירובין סט, ב; חולין ה, א; שם יג, א.

17 שאין מקבלים מהם קרבנות, ומסבירה הגמרא בהמשך שהכוונה מומר לנסך יין לעבודה זרה.

”מן הבהמה” - להביא בני אדם הדומין לבהמה [רשעים שעשו עצמם כבהמה שאינה מכרת את בוראה, מקבלים מהם קרבנות].

מכאן אמרו: מקבלין קרבנות ממושעי ישראל כדי שיחזרו בתשובה, חוץ מן המומר, והמנסך יין, והמחלל שבתות בפרהסיא.

(חולין ה, א)

מבואר בברייתא שמקבלים קרבן של גוי (אפילו אם הוא רשע ואפילו עובד עבודה זרה), ורק בישראל החמירה התורה ופסלה את הקרבן של עובד עבודה זרה ומחלל השבת. אם כן כיצד ניתן להוכיח מכך שקרבנו של עובד עבודה זרה פסול שהוא נחשב כגוי? הרי קרבן של גוי כשר, וממילא הגדרת העבריין כגוי אינה סיבה לפסול את הקרבן!?

כנראה מחבר התשובה מוכיח מברייתא זו שיהודי עובד עבודה זרה או מחלל שבת בפרהסיא גרוע יותר מן הגוי, שהרי אין מקבלים ממנו קרבן,¹⁸ והיות שהוא גרוע מהגוי לעניין קרבן, מסתבר שדינו כגוי. אבל עדיין קשה בעיני: אמנם ישראל העובד עבודה זרה הוא עבריין חמור יותר מהגוי (כי הציפיות ממנו גבוהות יותר), אבל אין בזה הוכחה שהגדרת הזהות שלו משתנה, והוא נחשב כמו גוי! וצריך עיון.

מסתבר שהראשונים (שהבאתי לעיל) הסוברים שרק לדינים שמנתה הגמרא מומר לעבודה זרה נחשב כגוי, יפרשו שפסילת הקרבן היא דין מיוחד, משום שקרבן בא לרצות את ה', ו”זבח רשעים תועבה”,¹⁹ ואין בפסילת הקרבן של המשומד לע”ז והמחלל שבת הוכחה שהם נחשבים כגוי.

ג. ספר תורה שכתב ישראל מומר

במסכת גיטין²⁰ מובאת ברייתא:

דתני רב המנונא בריה דרבא מפפירוניא: ס”ת, תפלין ומזוזות שכתבן (מין) ומסור, עובד כוכבים²¹ ועבד, אשה וקטן, וכותי וישראל מומר²² - פסולין, שנאמר

18 ראה לשון הרמב”ם הלכות עדות (פרק יא הלכה י): ”המוסרין והאפיקורוסין והמומרים לא הצריכו חכמים למנותן בכלל פסולי עדות שלא מנו אלא רשעי ישראל, אבל אלו המורדין הכופרין פחותין הן מן העכו”ם, שהעכו”ם לא מעלין ולא מורדין ויש לחסידיהן חלק לעולם הבא, ואלו מורדין ולא מעלין ואין להן חלק לעולם הבא”.

וראה גם בית הבחירה למאירי מסכת חולין יג, ב: ”אף לענין קבלת קרבן משומד לע”ז חמור מן הנכרי דכתיב אדם כי יקריב מכם ולא כלכם מכם בכס חלקתי ולא באומות”.

19 משלי כא, כז.

20 וכן במסכת מנחות מב, ב.

21 בכתבי היד: גוי.

22 בכתבי היד: משומד.

"וקשרתם... וכתבתם" - כל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה, וכל שאינו בקשירה אינו בכתיבה.

(גיטין מה, ב)

לפי ברייתא זו סת"ם שכתב מי שאינו מחויב בתפילין (גוי, כותי, אשה, קטן) פסול, וגם סת"ם שכתב ישראל מומר ומסור, משום שאינם בקשירה. כאשר מדובר במי שאינו מחויב להניח תפילין מובנת הקביעה "שאינו בקשירה", אבל כאשר מדובר בישראלים עבריינים (מסור, ישראל מומר), הרי הם מצווים על קשירת התפילין, ומדוע מגדירה אותם הברייתא כמי "שאינו בקשירה"? לכאורה ניתן להביא מכאן ראייה שישראל מומר נחשב כמו גוי.

אבל נראה שאין הדבר נכון, שכן אפילו אם מחשיבים ישראל מומר כגוי, ברור שהוא נשאר עדיין מחויב במצוות (ולעניין זה אינו נחשב כגוי)!²³ הראשונים אכן התקשו בדין זה: מדוע המומר נחשב "שאינו בקשירה"? הרי הוא מחויב בתפילין (ויתכן שהוא גם מניח תפילין בכל יום)! להלן כמה מקורות שהסבירו את הדין:

1. רש"י

עבד ואשה אינן בקשירה - דמ"ע שהזמן גרמא היא, דלילה ושבת לאו זמן תפילין הוא. כותי - גירי אריות הן. מומר ומסור - הרי פרקו מעליהן עול.

(רש"י גיטין מה, ב)

2. רמב"ם

ספר תורה תפילין ומזוזות שכתבן מין²⁴ ישרפו. כתבן גוי²⁵ או ישראל משומד²⁶ או מוסר²⁷ או עבד או אשה או קטן הרי אלו פסולין ויגנזו, שנאמר: "וקשרתם וכתבתם" - כל שמוזהר על הקשירה ומאמין בה הוא שכותב. נמצאו ביד מין²⁸

- 23 דחוק לומר שלענין כתיבת סת"ם מחשיבים אותו כאילו אינו מחויב במצוות התפילין, למרות שבפועל מחויב להניח.
 24 בדפוס: אפיקורוס.
 25 בדפוס: כותי.
 26 בדפוס: מומר.
 27 בדפוס נוסף: ביד אנס.
 28 בדפוס: אפיקורוס.

ואין ידוע מי כתבן יגזו. נמצאו ביד גוי²⁹ כשרים. ואין לוקחין ספרים תפילין ומזוזות מן הגויים³⁰ ביתר על דמיהן שלא להרגיל אותם לגונבם ולגזלם.

(רמב"ם הלכות תפילין ומזוזה פרק א הלכה יג - ע"פ מהדורת פרנקל)

המלים "שמוזהר על הקשירה" באות להוציא את הגוי או האשה או הקטן, והמלים "ומאמין בה" מוסבות על ישראל משומד ומוסר, שאמנם מחוייבים בתפילין, אבל אינם מאמינים בהם.

3. ריטב"א

ואי קשיא לך, הא תינח גוי ומין דאינן בקשירה, אבל מסור וישראל משומד ודאי איתנהו בקשירה!

וי"ל דכיון דפרקו מעליהם עול מצות ואפילו עול מצוה אחת, כגון משומד דאפילו לא הוי משומד אלא לדבר אחד כדקתני: "משומד להכעיס כגון דשביק היתירא ואכיל איסורא" (גיטין מז, א), כיון דפרק מעליו עול מצוה עשאוהו רבנן כאינו בקשירה. ומדרבנן הוא דפסיל אבל לא מדאורייתא, מפני רבינו נר"ו.

(חידושי הריטב"א הישנים גיטין מה, ב)

4. ר"ן

ומומר לעבודת כוכבים ומסור לאנסים הרי פרקו עול מצות תורת משה מעליהן כפירוש רש"י ז"ל. וכן נראה מדברי הרמב"ם ז"ל בפרק א מהלכות תפילין דפסוליהו מדאורייתא הוא.

ואחרים פירשו דמסור לאנסים וישראל מומר לעבודת כוכבים מדינא איתנהו בקשירה, אלא מדרבנן כיון שפרק מעליו עול מצוה אפילו לא הוי מומר אלא למצוה אחת דשביק בה היתירא ואכל איסורא עשאוהו מדבריהם כאילו אינו בקשירה.

(פירוש הר"ן על הרי"ף גיטין כג, ב מדפי הרי"ף)

כל הראשונים שלעיל עונים (בהבדלי סגנון קלים) שישראל משומד נחשב "שאינו בקשירה" משום שפרק מעליו עול מצוה, ולכן נחשב (מבחינת אמונתו ותחושתו) ש"אינו בקשירה". לפי זה אין בפסילת ישראל משומד הוכחה שחז"ל הגדירו אותו מבחינה הלכתית כגוי, אלא שהוא עצמו חי בתודעה של ניכור למצוות.

29 בדפוס: כותי.

30 בדפוס: הכותים.

במקורות 3-4 שלעיל אנו רואים שתי מחלוקות בין הריטב"א לר"ן: א. לריטב"א מדובר במומר (להכעיס) לכל עבירה, ולר"ן דווקא במומר לעבודת כוכבים; ב. לריטב"א הפסול לכתוב סת"ם הוא מדרבנן, ולר"ן מדאוריתא. נראה מלשון הר"ן שיש קשר בין שתי המחלוקות. אם מדובר במומר לסתם עבירה, אין סברה לפסול את כתיבתו מדאוריתא (כנראה משום שאי אפשר לומר באמת שפרק מעליו את עול המצוות כולן, אלא רק מדרבנן מתייחסים אליו כך). אבל אם מדובר במומר לע"ז יש סברה לומר שאכן מן התורה נחשב שפרק עול המצוות.

ר"י קארו בבית יוסף מתייחס לשאלה באיזו משומד פסלו את סת"ם:

ומשמע דהאי משומד במשומד לכל התורה הוא, אי נמי במשומד למצוה אחת והוא שיהא להכעיס, אבל משומד למצוה אחת לתיאבון משמע דלאו פורק עול הוא.

(בית יוסף או"ח סימן לט)³¹

דברי הבית יוסף הם כדעת הריטב"א שגם משומד לאיסור אחד פסול לכתוב סת"ם, ובתנאי שעושה כן להכעיס. המגן אברהם מסכים לדברי הבית יוסף, ומוסיף דין מחודש:

מומר לכל התורה, או להכעיס אפילו לעבירה אחת [פסול לכתוב סת"ם]. אבל [מומר] לתיאבון לעבירה אחת לא מיפסל (בית יוסף) - ומיהו כל שאינו מניח תפילין אפילו אינו עושה להכעיס פסול, דהא אינו בקשירה, כמו שכתב ביורה דעה סימן ב סעיף ה [ברמ"א, שאם אוכל נבילות אפילו לתיאבון נחשב אינו בר זביחה ושחיטתו פסולה]. מיהו כל שאינו מניח תפילין לתיאבון, כגון שהולך אחר עסקיו, כשר לכתוב, כדאמרי' גבי שחיטה דמיקרי בר זביחה. וכן משמע מלשון הר"ן³² דלא מפסיל אלא בפורק עול דשביק התירא ואכל איסורא.

(מגן אברהם או"ח סימן לט ס"ק ג)

מי שאינו מניח תפילין (שלא להכעיס אלא מתוך אדישות) וודאי נחשב כישראל לכל דבר,³³ ובכל זאת פוסל מג"א כתיבת סת"ם שלו, משום שאינו בקשירה. זה מוכיח שדין

31 וכן בכסף משנה על הרמב"ם שלעיל.

32 בגיטין מה, מקור 4 לעיל.

33 ואפילו אינו נחשב רשע שנפסל לעדות, היות שמדובר רק בביטול מצוות עשה.

"אינו בקשירה" אינו קשור להגדרת העבריין כגוי, אלא נובע מכך שאותו ישראל פרק עול מצות תפילין ונוהג כמי שאינו מחויב בה.^{35 34}

ד. שחיטת מומר

מבוא

ישנו דין נוסף³⁶ שבו הגוי והמשומד לעבודה זרה שווים: שחיטת הגוי פסולה,³⁷ וכך גם שחיטת המשומד לע"ז או המחלל שבת בפרהסיא.³⁸ האם ניתן להסיק מכך שמשומד לעבודה זרה או המחלל שבת בפרהסיא נחשבים כמו גוי?

כדי להשיב על כך נעיין תחילה בפסול שחיטת הגוי, ובהמשך בפסול שחיטת המשומד לעבודה זרה או המחלל שבתות בפרהסיא.

שתי דרשות לפסול שחיטת גוי

במשנה חולין (דף יג, א) נאמר: "שחיטת נכריי³⁹ נבילה", וכן נפסק להלכה. בגמרא לא מובא מקור לפסילת שחיטת הגוי, ונחלקו בדבר הראשונים. לדעת תוס' (חולין ג, ב ד"ה קסבר) כך נדרש מהפסוק "וְיִבְחַתּוּ... וְאֶכְלֹתָ" (דברים יב, כא) שצריך שהשוחט יהיה בר

34 בספר קסת הסופר לרב שלמה גנצפריד (בפירוש לשכת הסופר סימן כו ס"ק א) כתב: "שמעתי בשם גדול אחד כי הסופר שהוא כותב תפילין דר"ת יש לו בעצמו ג"כ להניח תפילין דר"ת. ומילתא דמסתבר היא דכל שישנו בקשירה ישנו בכתובה". לענ"ד לא מסתבר שיהודי שמניח תפילין לפי ההלכה המקובלת בעם ישראל נחשב "אינו בקשירה" (שהרי גם מי שהתברר שהתפילין שהניח כל חייו היו פסולות נחשב ישנו בקשירה, משום שכוונתו היתה להניח תפילין כמצוות ה'). יש לשער שכוונתו להידור וסלסול במצוה, על סמך הרעיון שמצאנו בחז"ל לקשר בין הקשירה לכתובה. אמנם בשו"ת דברי יציב או"ח סימן מג הביא בשם יין הרקח לבעל ישמח משה או"ח סי' ל"ט ובשם האדמו"ר ממונקאטש, שפסלו מי שאינו מניח תפילין דר"ת לכתבתם, ולענ"ד הסברה בזה מוקשה.

35 ראה גם רמ"א ביו"ד (רסד, א) שפוסל מומר לערלות מלמול, ובשו"ך (שם ס"ק ד) מדגיש שמומר לערלות אינו כמומר לכל התורה כולה, ולשאר דינים אינו נחשב כגוי, אך בכל זאת נפסל לגבי מצוות מילה.

36 מלבד ביטול הרשות לעירוב וכתבת סת"ם, שבהם עסקתי לעיל.

37 משנה חולין דף יג, א; שו"ע יו"ד ב, א.

38 שו"ע יו"ד ב, ה (כמסקנת הגמרא חולין ה, א).

39 בדפוס וילנה הגרסה: "שחיטת עובד כוכבים נבילה". אבל בכל כתבי היד ודפוסים ראשונים הגירסה היא "שחיטת נכרי", והשינוי נעשה מאימת הצנזור. וכן מודגש ברמב"ם המובא להלן ובשו"ע יו"ד (ב, א) שאפילו נכרי שאינו עובד כוכבים שחיטתו פסולה.

זביחה. הרמב"ם (הלכות שחיטה פרק ד הלכה יא) דורש את הפסול מהפסוק "וְקָרָא לָךְ וְאָכַלְתָּ מִזִּבְחֹךָ": "מאחר שהזהיר שמא יאכל מזבחו אתה למד שזבחו אסור".⁴⁰

גדר הפסול לרמב"ם

נראה שהמחלוקת לגבי הדרשה יוצרת מחלוקת גם לגבי גדר הפסילה. לדעת הרמב"ם הדרשה מתבססת על הפסוקים העוסקים בהתרחקות מהגוי מחשש התקרבות לעבודה זרה:

שָׁמַר לָךְ אֶת אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם הַנִּי גֵרֶשׁ מִפְּנֵיךָ אֶת הָאֹמִי וְהִכְנַעְנִי וְהַחֲתִי וְהַפְּרִיזִי וְהַחֲוִי וְהַיְבוֹסִי: הַשָּׁמַר לָךְ פֶּן תִּכְרַת בְּרִית לְיֹשֵׁב הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָּא עִלְיָהּ פֶּן יִהְיֶה לְמוֹקֵשׁ בְּקִרְבְּךָ: כִּי אֵת מִזְבְּחֹתֶם תִּתְצַוּ וְאֵת מִצְבְּתֶם תִּשְׁפְּרוּ וְאֵת אֲשֵׁרֵי תִכְרַתוֹן: כִּי לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לְאֵל אֲחֵר כִּי ה' קָנָא שָׁמוֹ אֵל קָנָא הוּא: פֶּן תִּכְרַת בְּרִית לְיֹשֵׁב הָאָרֶץ וְזָנוּ אַחֲרֵי אֱלֹהֵיהֶם וְזָבְחוּ לְאֱלֹהֵיהֶם וְקָרָא לָךְ וְאָכַלְתָּ מִזִּבְחֹךָ: וְלִקְחֹתָ מִבְּנֵיךָ לְבְנֵיךָ וְזָנוּ בְנֵיךָ אַחֲרֵי אֱלֹהֵיהֶן וְהִזְנוּ אֶת בְּנֵיךָ אַחֲרֵי אֱלֹהֵיהֶן: אֱלֹהֵי מִסְכָּה לֹא תַעֲשֶׂה לָךְ:

(שמות לד, יא-יז)

לאור פסוקים אלו נראה שהאיסור בשחיטת גוי (לדעת הרמב"ם) אינו נובע מכך שהשחיטה אינה כהלכתה, אלא מחשש לאכילת בשר שנובח לעבודה זרה.⁴¹ ניתן לראות זאת בכירור בדברי הרמב"ם שלהלן:

1. כתב הרמב"ם במשנה תורה:

עכו"ם ששחט אף על פי ששחט בפני ישראל בסכין יפה ואפילו היה קטן שחיטתו נבלה ולוקה על אכילתה מן התורה, שנאמר: "וקרא לך ואכלת מזבחו", מאחר שהזהיר שמא יאכל מזבחו אתה למד שזבחו אסור. ואינו דומה לישראל שאינו יודע הלכות שחיטה. וגדר גדול גדרו בדבר, שאפילו עכו"ם שאינו עובד ע"ז שחיטתו נבלה.

(רמב"ם שחיטה ד, יא - יב)

40 שתי הדעות הובאו בפסקי הרא"ש חולין סימן ה (שהשיג על דרשת הרמב"ם), ובבית יוסף יו"ד (סימן ב). בתוספתא (חולין א, א) מבואר כדרשת תוספות, והכסף משנה (הלכות אבות הטומאה ב, י) כותב שלפי הרמב"ם דרשת התוספתא היא אסמכתא בלבד.

41 וכן כתב בספר הפרדס לרש"י סוף סימן רסג: "ועוד, שחיטת נכרי ויין נסך שניהם מטעם אחד הם אסורין משום דמחשבת עכו"ם לעבודת גלולים".

איסור תורה הוא רק באכילת בשר ששחט נכרי העובד עבודה זרה, וחכמים גדרו לאסור שחיטה של כל גוי.⁴²

2. עוד כתב הרמב"ם במשנה תורה:

ישראל ששחט לנכרים אף על פי שהנכרי מתכוין לכל מה שירצה שחיטתו כשרה, שאין חוששין אלא למחשבת הזובח לא למחשבת בעל הבהמה, לפיכך עכו"ם ששחט לישראל אפילו היה קטן שחיטתו נבלה כמו שיתבאר.

(שם ב, כ)

משמע שבגוי ששחט לישראל החשש הוא בגלל מחשבת הזובח, וזה משום החשש שמחשבת הזובח היתה לשם עבודה זרה.

3. ובפירוש המשנה כתב:

ודע כי שחיטת הנכרי נבלה, ואפילו היה יודע ואפילו היה ישראל עומד על גביו, לפי שסתם מחשבת נכרי לעבודה זרה.

והטעם שלא אמרנו בה אסורה בהנאה כמו תקרובת עבודה זרה כמו שבארנו במסכת עבודה זרה? לפי שעובדי עבודה זרה נחלקין לשני חלקים, האחד הם היודעים את מעשיהם כלומר חישוב הצומח בשעת עשייתה והורדת הרוחניות על ידה ויתר אותן ההזיות ודברי השטות המטנפים את השכל שמדמים בעלי הסוג הזה. והחלק השני הם העובדים אותן הצורות העשויות כפי שלמדו ללא ידיעה היאך נעשו ולא לאיזו מטרה נעשו זולתי ספורי מעשה חכמיהם בלבד, וכך הם רוב עובדי עבודה זרה, והחלק האחרון הזה אמרו בהם חכמים דברים בנוסח זה: "גוים שבחוצה לארץ לאו עובדי עבודה זרה הן אלא מעשה אבותיהן בידיהם". ועל אלה אמרו ששחיטתן מטמא במשא בלבד ואינה נאסרת בהניה.

(פירוש המשנה לרמב"ם מסכת חולין פרק א משנה א)

42 כנראה כדי שלא יבוא לאכול גם אצל גוי העובד עבודה זרה. כך על פי שיטת הכסף משנה (שם) ועוד אחרונים, שפירשו ששחיטת נכרי שאינו עובד עבודה זרה אסורה לפי הרמב"ם רק מדרבנן שגדרו גדר גדול. אמנם הש"ך (יו"ד סימן ב ס"ק ב) השיג עליהם, ולדעתו גם גוי שאינו עובד עבודה זרה שחיטתו פסולה מן התורה, ולדעתו הגרסה הנכונה ברמב"ם היא שפסילת שחיטת כותי היא הגדר שגדרו חכמים מדרבנן. על פי כתבי היד ודפוסים ראשונים המובאים במהדורת פרנקל נראה כגרסת הכסף משנה ברמב"ם.

בשר בהמה שנשחטה על ידי גוי אסורה באכילה משום מחשבת הגוי לעבודה זרה, אבל אין לבשר דין תקרובת עבודה זרה האסורה בהנאה, משום שסתם גוים מעשה אבותיהם בידיהם.

לפי האמור לעיל פסול השחיטה מן התורה לפי הרמב"ם אינו קשור לגברא אלא לחפצא: ישנו חשש שהבשר נשחט לשם עבודה זרה. חכמים פסלו גם בשר שנשחט על ידי גוי שאינו עובד עבודה זרה, ומדרבנן יש פסול גברא כאשר השוחט הוא גוי (למרות שאין בעיה בבשר השחוט).

גדר הפסול לשיטת התוספות

לדעת תוספות הפסול בשחיטת גוי הוא בגברא - השוחט צריך להיות אדם המצווה לאכול בשר כשר. אבל יש להדגיש: הפסול אינו נובע מכך שהשוחט גוי, אלא בשל הפקעתו ממצוות השחיטה. (לחידוד הדברים אציג אפשרות דמיונית: אילו היו בני נוח מצווים גם על השחיטה, היתה שחיטת הגוי כשרה, למרות שאינו ישראלי!).

שחיטת מומר אוכל נבילות להכעיס

מתוך שיטת הרא"ש (שאביא להלן) לגבי שחיטת ישראל מומר האוכל נבילות להכעיס, ניתן לראות שהגדרת "אינו בר זביחה" שונה מהגדרת "אינו ישראלי".

נחלקו רב אחא ורבינא (ע"ז כו, ב; הוריות יא, א) האם מומר (דהיינו ישראל הרגיל לעבור על איסור כלשהו) להכעיס נחשב מין (שאליו מתייחסים בחומרה יתירה), או שנידון כמומר רגיל. הרא"ה⁴³ כתב: "ופסקי בה רבוותא ז"ל לקולא דמומר הוי"⁴⁴ אבל הרמב"ם⁴⁵ והשו"ע⁴⁶ פסקו שמומר להכעיס נחשב מין.

כתב הרשב"א בספר תורת הבית:

מומר אוכל נבילות להכעיס יראה לי שאין מוסרין לו לשחוט ולכתחילה אפילו אחרים עומדים על גביו, מפני שהוא מכוין לנבל ולקלקל... שחט ואחרים רואין אותו, שחיטתו כשרה ואינו כעו"ג. מומר לדבר אחד אינו מומר לכל התורה כולה... במה דברים אמורים? במומר לשאר עבירות שבתורה, אבל במומר לע"ז

43 בבדק הבית על תורת הבית בית א שער א.

44 הרשב"א שם הסכים לכך, ומחמת כך פסקו ששחיטתו כשרה כשחיטת מומר לדבר אחד.

45 הלכות רוצח ד, י.

46 יו"ד סימן קנח סעיף ב.

או שמחלל שבתות בפרהסיא, הרי הוא כמומר לכל התורה כולה והרי הוא כעו"ג ושחיטתו פסולה.

(תורת הבית הקצר לרשב"א, בית א שער א)⁴⁷

הרא"ה השיג על פסיקת הרשב"א:

מיהו להכעיס [שנחלקו רב אחא ורבינא] לאו דוקא, אלא לאפוקי דלאו לתאבון, למימרא דהיכא דאיכא התירא ואיסורא לא קפיד בין האי להאי. אבל להכעיס ממש ודאי מין הוי. [ושחיטתו פסולה אפילו ישראל רואה אותו].

(בדק הבית שם)

לדעתו מחלוקת האמוראים היא האם להחשיב כמין ישראל שאדיש לאיסור אכילת בשר נבלה וטרפה (וגם כשיש לפניו בשר כשר אינו מקפיד לאכול ממנו). אבל מי שמעדיף דווקא לאכול בשר לא כשר כדי להכעיס את בוראו נחשב לכו"ע מין, ושחיטתו פסולה. הרשב"א במשמרת הבית חולק על הרא"ה, וסובר שמחלוקת האמוראים היתה במומר להכעיס ממש, וגם בזה פוסקים להקל שאינו נחשב כמין.

הרא"ש כתב:

... ועבריינ להכעיס פר"י כיון דאינו חושש לזבוח הוי כעובד כוכבים דאינו בר זביחה, ואסור לאכול משחיטתו אפילו בדק לו סכין ואפילו ישראל עומד על גביו. וכן מסתבר.

(רא"ש חולין פרק א סימן ז)⁴⁸

הבית יוסף מדייק מלשון הרא"ש:

ומאחר שתלה [הרא"ש] הטעם באינו חושש לזבוח נראה שהוא סובר שכל שאוכל נבלות שלא לתיאבון [אלא מחמת אדישות כלפי מצוות השחיטה, אפילו כאשר יש בפניו בשר שחוט] מיקרי משומד להכעיס [ששחיטתו פסולה]. אבל הר"ן (א. ד"ה ולענין) כתב שאם אוכל שלא לתיאבון מיהו אינו להכעיס בעי בדיקת סכין וג"כ צריך לעמוד עליו מתחלה ועד סוף [ואז השחיטה כשרה, בניגוד לדעת

47 וכן כתב בחידושו לחולין (ד, ב): "ומשומד לנבלות להכעיס לכתחלה לא ישחוט... ומיהו אם שחט ואחרים רואין אותו מתחלה ועד סוף ונמצאת סכינו יפה מותר לאכול משחיטתו, דמומר לדבר אחד לא הוי מומר לכל התורה כולה. ואינה כשחיטת נכרי, דישראל הוא אלא שמורד במצוה זו".

48 הדין עצמו (בלי הטעם) נאמר בקיצור בתוספות חולין (ג, ב ד"ה קסבר).

הרא"ש]. ואם לא עמד שחיטתו פסולה שמא שהה שמא דרס, אבל משומד להכעיס אפילו לדבר אחד הרי הוא כגוי.

(בית יוסף יו"ד סי' ה')

כלומר: הרא"ש פוסל שחיטה של מי שאינו מקפיד על אכילת בשר כשר, גם כשאין כוונה ממש להכעיס אלא אדישות כלפי האיסור. הר"ן מכשיר שחיטה זו, ופוסל רק כאשר אוכל איסור להכעיס ממש.

ניתן לסכם שיש שלוש שיטות לגבי שחיטה של ישראל מומר להכעיס (כאשר ישראל עומד על גביו ורואה ששחט כראוי):

- הרשב"א מכשיר.⁴⁹
- הרא"ה והר"ן פוסלים שחיטת מומר להכעיס ממש.⁵⁰
- הרא"ש פוסל אפילו אם אוכל באדישות בשר לא כשר, ולא להכעיס ממש.

מחלוקת הרשב"א והרא"ש הובאה בטור (יו"ד סי' ב). השו"ע פוסל שחיטת מומר להכעיס (ממש), והרמ"א (סעיף ה) פוסק כדעת הרא"ש לפסול אפילו אינו להכעיס ממש.

מהי סברת הרא"ש הפוסל שחיטת מומר לאכול נבילות גם כשאינו להכעיס ממש? אפשר להסביר שהרא"ש סובר שגם מי שאוכל איסור מתוך אדישות (כשיש לפניו בשר כשר) נחשב כמו מין.⁵¹ לפי זה יפסול הרא"ש לא רק שחיטה של אוכל נבילות מתוך אדישות, אלא שחיטה של מי שעובר עבירה כלשהי מתוך אדישות (כשיש לפניו אפשרות קלה שלא לעבור איסור). אבל מלשון הרא"ש שכתב: "כיון דאינו חושש לזבוח הוי כעובד כוכבים דאינו בר זביחה", נראה שדווקא בגלל שאינו חושש לזבוח נחשב שאינו בר זביחה, (למרות שאינו נחשב מין, ובשאר עבירות שעובר שלא להכעיס ממש מודה הרא"ש ששחיטתו כשרה).

וכן נראה גם מלשון הרמ"א. השו"ע כתב בשם רבינו ירוחם:

- 49 פוסק שמומר להכעיס (אפילו להכעיס ממש) אינו כמין.
- 50 פסיקת הר"ן היא כמו הרא"ה, אבל מנימוק קצת שונה. שחיטת מומר להכעיס פסולה משום שנחשב כגוי (כמו שמבואר בדברי הר"ן על הרי"ף בחולין א, א), והר"ן (על הרי"ף ע"ז ח, א) פוסק כמו הדעה בגמרא שמומר להכעיס נחשב מין, וכנראה סובר הר"ן כמו הרשב"א שמדובר להכעיס ממש. לדעת הרא"ה במומר להכעיס גמור אין מחלוקת, ולדעת הר"ן יש מחלוקת אמוראים, אלא שפוסק כדעה המחמירה שנחשב מין.
- 51 כלומר, הרא"ש מפרש את מחלוקת רב אחא ורבינא הנ"ל במומר מתוך אדישות (כמו שפירש הרא"ה), ופוסק (בניגוד לרא"ה) כמו הדעה שנחשב כמין.

מומר להכעיס, אפי' לדבר אחד, או שהוא מומר לעבודת כוכבים או לחלל שבת בפרהסיא, או שהוא מומר לכל התורה, אפילו חוץ משתים אלו, דינו כעובד כוכבים.

(שולחן ערוך יו"ד סימן ב סעיף ה)

מלשון השו"ע "אפילו לדבר אחד" נראה שמדובר במומר להכעיס בכל עבירה שהיא, ולא דווקא באיסור נבלה וטרפה.⁵² הרמ"א מוסיף על דברי השו"ע:

הגה: ומי שאינו חושש בשחיטה ואוכל נבלות בלא תיאבון אף על פי שאינו עושה להכעיס, דינו כמומר להכעיס, (כך העלה הב"י מדברי הרא"ש, כמופיע ברמ"א שם).

הרמ"א לא משתמש בניסוח של השו"ע ומרחיב אותו,⁵³ אלא כותב הרמ"א: "ומי שאינו חושש בשחיטה". נראה שדין זה נוהג דווקא במי שאינו חושש בשחיטה, ולא בשאר איסורים. וכן הבין בביאור הגר"א שם וכתב:

ומי שאינו כו'. כן העלה הב"י מדברי הרא"ש שכ' ומומר להכעיס פי' ר"י כיון דאינו חושש לזבוח הוי כעובד כוכבים דאינו בר זביחה. והוא [פסיקת ר"י] כשיטתו כמ"ש [הגר"א] בס"א [בשם תוספות] דיליף [לפסול שחיטת גוי] מיוזבתה. ועדפ"ב דגיטין מ"ה ב' וברש"י שם ד"ה מומר ומסור כו'. אבל לדעת הרמב"ם בס"א [שהפסול של שחיטת גוי נלמד מהפסוק "ואכלת מזבחו"] דוקא להכעיס [שחיטתו פסולה משום] שנקרא מין [אבל מי שאינו חושש לזבוח אינו נחשב מין]. כנ"ל.

(ביאור הגר"א יו"ד סי' ב סעיף טז)

הגר"א כותב שלפי שיטת הרמב"ם (שאינו מצריך שוחט "בר זביחה")⁵⁴ אין לפסול אלא במומר להכעיס ממש, שרק הוא נחשב כמו מין⁵⁵ (ומין נחשב כגוי). הרא"ש מסכים

52 וכן פירש ביאור הגר"א (אות יג), בהתאם לפסיקת השו"ע שמומר להכעיס נחשב כמין. (וראה באר הגולה שם).

53 דהיינו לכתוב: ומי שאינו חושש לדבר אחד אף על פי שאינו עושה להכעיס דינו כמומר להכעיס.

54 הרמב"ם לא דורש את הדרשה שחידשו תוספות לצורך דין זה. אפשר להוסיף הסבר: בסת"ם יש קדושה ואדם שאינו מקיים את המצווה או מזלזל במצוות אינו מסוגל להחיל את הקדושה בכתיבתו. אבל בשחיטה לא מחילים קדושה על הבשר, ולכן אין סברה למעט מי שאינו בר זביחה.

55 הט"ז (יו"ד ריש סימן ב) כתב תחילה כמו הגר"א: שנ"מ בין תוספות והרמב"ם לגבי מי שאדיש לאכילת בשר כשר, שאינו בר זביחה ופסול לפי התוספות, אבל אינו נחשב כגוי

שרק להכעיס ממש נחשב כגוי, ופסיקת הרא"ש מתבססת על שיטת תוספות שפסול שחיטת גוי נלמד מהפסוק "וזבחת" - שצריך שוחט שמצווה על הזביחה, ומי שאינו מקפיד על הזביחה נחשב שאינו בר זביחה, ונחשב לעניין השחיטה כגוי. זה מראה (כפי שכתבתי לעיל) שהפסול (לפי התוספות) כאשר השוחט "אינו בר זביחה" אינה קשורה להגדרה של האדם כגוי.⁵⁶

כתב הרשב"א בספר תורת הבית:⁵⁷ "ושחיטת העו"ג נבילה, שנאמר: וקרא לך ואכלת מזבחו - מכלל שזבחו אסור". מבואר שסובר הרשב"א כדעת הרמב"ם שפסול שחיטת גוי נלמד מהפסוק "ואכלת מזבחו",⁵⁸ ומדרבנן פסלו בכל גוי, אבל אין דין "בר זביחה" בשחיטה. לפי זה מובנת היטב שיטת הרשב"א שמומר לאכול נבילות כשר, שהרי אינו גוי, ואין חשיבות לשאלה האם הוא בר זביחה.

שחיטת ישראל מומר לעבודה זרה

בגמרא במסכת חולין (ד, ב - ה, ב) מובאת מימרת רב ענן בשם שמואל שהכשיר שחיטת מומר לעבודה זרה.⁵⁹ בסוף הסוגיה דוחה הגמרא את פסיקת רב ענן על סמך ברייתא. להלכה⁶⁰ נפסק ששחיטת ישראל מומר לעבודה זרה או מחלל שבת בפרהסיא פסולה. יש שלש שיטות בראשונים בגדר פסול שחיטת ישראל משומד לעבודה זרה: תוספות, רמב"ם, רי"ד.

ושחיטתו כשרה לפי הרמב"ם. בהמשך חוזר בו הט"ז, שאפילו לפי התוספות אפשר להכשיר את שחיטתו ולהחשיבו "בר זביחה". נראה שגם לאחר חזרת הט"ז עדיין נותרת במקומה הקביעה ההפוכה: מי שפוסל שחיטה של אוכל נבילות לתיאבון בוודאי חייב לסבור כמו תוספות, ולפי הרמב"ם אין היגיון לפסול אותו.

לעיל הבאתי את דברי המגן אברהם, שמסיק מדעה זו (הפוסלת שחיטה של מי שאינו אוכל בשר כשר) לגבי כתיבת סת"ם, שמי שאינו מניח תפילין נחשב אינו בר קשירה ופסול לכתוב סת"ם. גם דין זה מראה שהפסילה אינה מחמת שנחשב כגוי, אלא שבמעשיו הפקיע עצמו מקיום המצווה בפועל.

57 הקצר, בית א תחילת שער א.

58 הט"ז (יו"ד סימן ב ס"ק א) מביא מהבית יוסף שהרשב"א מביא את פירוש ר"י, אבל זה משום שלא ראה הט"ז את דברי תורת הבית במקורם. הפיסוק של דברי בית יוסף צריך להיות: "וכ"כ בספר תורת הבית (קצר שם ד)". המשך דברי הבית יוסף: "וז"ל הרמב"ם.. אינם לקוחים מתורת הבית, אלא הם דברי הבית יוסף עצמו.

59 שמואל הוכיח זאת מכך שיהושפט אכל מזבח אחאב.

60 שולחן ערוך יורה דעה סימן ב סעיף ה.

תוספות: אינו בר זביחה

לדעת תוספות (שהובאה לעיל) שחיטת גוי פסולה משום שהוא אינו בר זביחה, ונראה שגם שחיטת ישראל מומר לעבודה זרה או מחלל שבת בפרהסיא פסולה משום שהם מוגדרים כמי שאינם "בר זביחה". אמנם המומר (בשונה מהגוי) מצווה לאכול בשר שנשחט כהלכה, אבל היות שהמומר הראה במעשיו זלזול בוטה בקיום המצוות, הוא נחשב כמופקע מקיום המצוות. דין זה דומה לפסילה של ספר תורה או תפילין שנכתבו על ידי ישראל מומר, משום שנחשב אינו בר קשירה, ופירשו הראשונים שזה משום שפרק מעליו עול מצוות, ובמחשבתו הוא מופקע מהקשירה, ואינו מכון באופן רציני וכנה בכתיבת סת"ם. (כמו שמבואר לעיל בסעיף ג).

לשיטת תוספות פסילת שחיטת ישראל מומר אינה הוכחה שהוא נחשב כמו גוי לכל דיני התורה. זהו דין מיוחד לגבי שחיטה, (כמו שישנו דין מיוחד לגבי כתיבת סת"ם), שהפעולה כשרה רק כשהיא נעשית על ידי אדם המצווה בדיני המצווה (של התפילין, או של אכילת בשר שחוט) ומכיר בהם במחשבתו ובאורח חייו.⁶¹

האם לשיטת תוספות שחיטת ישראל משומד לעבודה זרה פסולה מן התורה, או מדרבנן? הש"ך (שם ס"ק ב) סובר שהפסול מן התורה, ומי שפרק עול מצוות (מומר לכל התורה, או מומר לעבודה זרה, או מחלל שבתות בפרהסיא) נחשב מן התורה כמי שאינו בר זביחה.⁶² רעק"א⁶³ חולק עליו וסובר שמן התורה נחשב בר זביחה, שכן גם לאחר

61 כפי שהרחבתי לעיל.

62 לדעתו זה מוכח מתוך הסוגיה ומוסכם על כל הראשונים. רעק"א חולק על ההוכחה של הש"ך מהסוגיה, ואכתוב על כך לקמן.

63 זה לשון גליון רעק"א לשו"ע יו"ד סימן ב סעיף א (עם הוספות שלי בסוגריים מרובעות): "הש"ך כתב] דאפי' ישראל מומר לכל התורה חוץ מעבודת כוכבים ושבת שחיטתו אסורה מן התורה [וכל שכן גוי שאינו עובד עבודת כוכבים שתהיה שחיטתו פסולה מן התורה. עכ"ד הש"ך]. לענ"ד אם יהיה זה הכרח מסוגיין [כפי שהוכיח הש"ך, והסיק מהסוגיה שנחשב מן התורה כמי שאינו בר זביחה] יקשה מזה לשיטת הרשב"א דמומר אוכל נבילות להכעיס שחיטתו כשירה וכן להר"ן [הסובר שהשחיטה כשרה] באינו חושש לזבוח, ועל כרחך דמקרי [המומר האוכל נבילות להכעיס] בר זביחה כיון שמצווה על כך [למרות שאינו מקיים מצוה זו], אם כן מומר לכל התורה או מומר לעבודת כוכבים אמאי אסור מן התורה? מה בכך דהוי [המומר לעבודה זרה] כעובד כוכבים [כגוי]? עובד כוכבים [גוי] עצמו אם היה בר זביחה היה שחיטתו כשירה, והא מומר מקרי בר זביחה כיון דמצווה בכך! ומה הפרש בין מומר לכה"ת [שחיטתו פסולה מן התורה לדעת הש"ך משום שאינו בר זביחה] ובין מומר לאכול נבילות להכעיס [שכשר לדעת הרשב"א, ונחשב בר זביחה מחמת הציווי]? אלא ודאי דהוא [הפסול של שחיטתו] רק דרבנן".

שפרק עול מצוות נשאר מחויב לאכול בשר שנשחט כהלכה, ורק מדרבנן נחשב שמופקע מן הציווי.

לעיל (סעיף ג) הבאתי מחלוקת לגבי סת"ם שכתב ישראל מומר ופסלה הברייתא מטעם שאינו בר קשירה: לדעת הריטב"א פסול רק מדרבנן, ולדעת הר"ן מדאורייתא. מסתבר אם כן שאותה מחלוקת גם לגבי שחיטה,⁶⁴ ויש בית אב בראשונים לדעת הש"ך ולדעת רעק"א.

שיטת הרמב"ם: נחשב כגוי

לשיטת הרמב"ם (שהובאה לעיל) שחיטת גוי פסולה מחשש ששחט לשם עבודה זרה. לפי זה מובן מדוע פסלו גם שחיטה של ישראל המומר לעבודה זרה - שהרי גם בשחיטתו קיים חשש זה. אבל מדוע פסלו שחיטה של מחלל שבת בפרהסיא? הרי אין סיבה לחשוד ששחט לשם עבודה זרה!⁶⁵

נראה שהפסול נובע מגזרת חכמים שפסלו שחיטה של כל גוי, כפי שכתב הרמב"ם (הלכות שחיטה פרק ד הלכה יב): "וגדר גדול גדרו בדבר, שאפילו עכו"ם שאינו עובד ע"ז שחיטתו נבלה". ישראל מומר לעבודה זרה או מחלל שבת בפרהסיא נחשב כמו גוי, ולכן שחיטתו פסולה גם כאשר אין חשש ששחט לשם עבודה זרה.

וכן כתב הרשב"א:

ומומר לע"ז או לחלל שבתות בפרהסיא הרי הוא כמומר לכל התורה כולה ושחיטתו כשחיטת נכרי. ורב ענן דאמר משמיה דשמואל דשחיטתו כשרה הא איתותב. ואפילו דיעבד ואפילו בישראל עע"ג ובודק סכין ונותן לו שחיטתו נבלה כשחיטת נכרי, וכן שחיטת מין ישראל שכופר בתורה ובמשה רבינו הרי הוא כנכרי ושחיטתו נבלה, וכ"כ הרמב"ם ז"ל.

(חידושי הרשב"א חולין ד, ב)

64 יתכן שבמומר לכל התורה או לעבודה זרה גם הריטב"א יודה שפסול מדאורייתא (ורק לגבי מומר לעבירה אחת כתב הריטב"א פסול מדרבנן). ראה מה שכתבתי לעיל.

65 אי אפשר להסביר מחמת שפרק מעליו עול מצוות, שכן לפי הרמב"ם לגבי שחיטה לא צריך שיהיה בר זביחה, ומן התורה גם גוי שאינו עובד עבודה זרה כשר לשחוט!

לפי הרמב"ם ניתן להוכיח מכך ששחיטת ישראל מומר פסולה שהוא נחשב כמו גוי, ואולי מכאן הבסיס לפסיקת הרמב"ם⁶⁶ שישאל מומר לעבודה זרה או המחלל שבת בפרהסיא נחשב כגוי לכל דבר.⁶⁷

לאור האמור לעיל ברור שפסול שחיטת ישראל מחלל שבת בפרהסיא היא רק מדרבנן, שכן אפילו שחיטת גוי שאינו עובד עבודה זרה פסולה (לפי הרמב"ם) רק מדרבנן.⁶⁸ אני מסופק האם שחיטת ישראל משומד לעבודה זרה פסולה לדעת הרמב"ם מן התורה. ניתן לטעון שאותה סיבה שבגללה פסלה תורה שחיטת גוי (חשש שחיטה לשם עבודה זרה) קיימת גם במשומד לעבודה זרה, ולכן הפסול מן התורה. אבל יתכן שהפסוק שממנו לומדים לפי הרמב"ם לפסול את השחיטה ("ואכלת מזבחור") עוסק בגוי, ובישראל אין איסור תורה למרות שקיים חשש. וכן מסתבר בעיני, שהרי לדעת רב ענן שחיטת ישראל העובד עבודה זרה מותרת, ולא חששו שמא שחט לשם עבודה זרה. אמנם בסוף הסוגיה דחתה הגמרא את דעת רב ענן, אבל הדחייה היא מכוח ברייתא שפוסלת יחד קרבן של ישראל עובד עבודה זרה וגם קרבן של מחלל שבת בפרהסיא. כלומר, התיובתא מהברייתא לדעת רב ענן נובעת מחמת מעמדם של עובד עבודה זרה ומחלל שבת בפרהסיא, ולא מחמת החשש ששחט לשם עבודה זרה.

שיטת הרי"ד: חשש שלא שחט כראוי

כתב הרי"ד:

ומהכא⁶⁹ מוכח דמשומד לע"ז היכא דאחרים עומדין על גביו וראו שלא קילקל, שחיטתו כשרה, ולא אמרינן הרי הוא כנכרי, דנכרי לאו בר שחיטה הוא ואין

66 שהרחבתי להציג לעיל.

67 היות שהבין הרמב"ם כך את פסול השחיטה, ממילא הבין כך גם את הדין שאינו יכול לבטל רשות לעירובי חצירות, המבואר לעיל, וגם את דברי הירושלמי (שהבאתי לעיל): "הרי הוא כגוי לכל דבר" פירש הרמב"ם כפשוטם, ולא כמו המאירי שהבאתי שהכוונה רק לעניין עירוב.

68 כפי שכתבתי קודם, בדברי אני הולך בעקבות גרסת הכסף משנה והבית יוסף (ועוד אחרונים) ברמב"ם. הש"ך סובר שלפי הרמב"ם שחיטת גוי שאינו עובד עבודה זרה פסולה מן התורה, וגורס גרסה שונה ברמב"ם. אבל כל כתבי היד תומכים בגרסת הכסף משנה.

69 בחולין (מ, ב) מובאת מחלוקת תנאים האם גוי יכול לאסור יינו של ישראל על ידי ניסוך לעבודת כוכבים, או שאינו יכול משום שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו. בהמשך הסוגיה (מא, א) נאמר:

"... ורב נחמן ורב עמרם ורב יצחק אמרי: אפי' למ"ד אדם אוסר דבר שאינו שלו - ה"מ כותי, אבל ישראל לצעוריה קא מיכוין [ואין דעתו לעבודת כוכבים. רש"י].

קידושיו קידושין ואין גיטו גט, אבל האי ישראל רשע הוא, וקידושיו קידושין וגיטו גט! ומיהו הוא חשוד לקלקל ולנבל ולהאכיל לישראל דבר אסור [ולכן שחיטתו פסולה], הילכך אם אחרים רואין אותו ששחט יפה, שחיטתו כשרה. שהרי כאן אם חישב לשם אחד מכל אלו הויא שחיטתו פסולה, הא בסתמא שחיטתו כשרה, כיון שישאל רואה אותו שהיה שוחט עמו. ולא אמרינן סתם מחשבתו [של ישראל מומר] לע"ז, דלא אלים טפי מנכרי דלא אמרינן סתם מחשבתו לע"ז, דהלכה כחכמים דאמרי סתם מחשבת נכרי לע"ז לא אמרינן...

(פסקי הרי"ד מסכת חולין מהדו"ב מא, א, וכ"כ גם במהדו"ק)

עוד כתב הרי"ד:

ואיתותב רב ענן, דמשומד לע"ז הוי משומד לכל התורה כולה, וחשוד הוא לכל דבר ואין לסמוך עליו. אך אם היו אחרים עומדים על גביו וראו ששחט יפה ובדקו סכיננו, שחיטתו כשרה, דלאו נכרי הוי דלאו בר שחיטה הוא, אלא ישראל רשע הוי, כדבעינן למימר בפרקין דלקמן, וסתם מחשבתו לע"ז לא הויא, כדאמרן. (פסקי הרי"ד מסכת חולין מהדורה בתרא ה, א)

וכן כתב נכדו הרי"א:

ישראל המשומד לכל התורה כולה אינו נכרי, לפי שזה [המשומד] מצווה על כל המצוות כישראל גמור, אלא שהוא פושע. לפיכך אם היה ישראל כשר עומד על גביו וראה ששחט יפה בהכשר שחיטתו כשירה, כמבואר בקונטרס הראיות בראיה ז', וכן דברי מז"ה [הרי"ד]. ולא כדברי רבינו משה⁷⁰ שעושה אותו כגוי. (פסקי ריא"ז מסכת חולין ד, א)⁷¹

ת"ש: ב' אוחזין בסכין ושוחטין, אחד לשום אחד מכל אלו [המנויים במשנה כמחשבה לעבודה זרה] ואחד לשום דבר כשר - שחיטתו פסולה! הכא במאי עסקינן - בישראל מומר. [בכתבי היד: משומד] ת"ש: המטמא והמדמע והמנסך, בשוגג - פטור, במזיד - חייב! הכא נמי בישראל מומר".

הקשו תוספות (חולין יד, א סוף ד"ה השוחט) שאם ישראל מומר לעבודה זרה שוחט, השחיטה פסולה גם כאשר אינו מכיין לשם עבודה זרה! ותיצו שרק במומר לעבודה זרה כמה פעמים שחיטתו פסולה לגמרי, וכאן מדובר שעבד עבודה זרה פעם אחת. הרי"ד התקשה גם כן בשאלת התוספות, ומכוח שאלה זו הסיק ששחיטת ישראל מומר לעבודה זרה כשרה כאשר ישראל אחר עומד על גביו ורואה ששחט כראוי.

70 הרמב"ם בהלכות שחיטה ד, יד.

71 דברי ריא"ז הובאו גם בשלטי הגבורים על הרי"ף חולין (ד, א מדפי הרי"ף).

לדעת רי"ד וריא"ז ישראל מומר לעבודה זרה נחשב כישראל, ושחיתתו פסולה רק בגלל החשש שלא שחט כהלכה. לכן אם ישראל עומד ורואה את השחיטה נכשיר (בניגוד לשחיתת גוי). כפי שכותב ריא"ז, שיטה זו חולקת על שיטת הרמב"ם המחשיב ישראל עובד עבודה זרה כגוי ומחמת כן פוסל את שחיתתו. שיטה זו חולקת גם על שיטת תוספות המחשיבים את המשומד לעבודה זרה כמי שאינו בר זביחה. לדעת רי"ד אין פסול בשחיתת ישראל משומד לעבודה זרה, אבל אסור לאכול כאשר לא היה פיקוח על השחיטה, משום חשש שלא שחט כראוי. מסתבר שחשש זה הוא מן התורה.

רש"י כדעת רי"ד

1. כתב רש"י:

אלא מומר - דקתני [בברייתא ששחיתתו כשרה הכוונה מומר] לעבודת כוכבים, ואיצטריך לאשמועינן [שהשחיטה כשרה למרות שכבר נאמר בברייתא שמומר לערלות שחיתתו כשרה] משום דאמר מר: "חמורה עבודת כוכבים שכל הכופר בה כמודה בכל התורה כולה", ואפ"ה סמכינן עליה כרב ענן כו'.

(רש"י חולין ד, ב)

מדברי רש"י נראה שהחידוש היחידי להכשיר שחיתת ישראל מומר לעבודה זרה הוא בכך שניתן לסמוך עליו, ולא חוששים שלא שחט כראוי. (אבל אין בכלל הו"א לפסול מחמת שנחשב כגוי ושחיתתו פסולה אפילו ראינו את שחיתתו).

2. עוד כתב רש"י:

אחאב וסיעתו חזינן בהו דעובדי עבודת כוכבים הוו, ובנבלה לא אשכחן בהו דפקרי, ואיכא למימר דיצרא דעבודת כוכבים תקיף עלייהו. ויהושפט צדיק גמור היה.

(שם)

רב ענן למד מיהושפט שאם ידוע לנו על ישראל שהוא עובד עבודה זרה אין בכך לבסס חשד שהוא מופקר לאכילת נבלות. למרות שעבודה זרה חמורה יותר מאכילת נבלה, יתכן שאחאב חוטא רק בעבודה זרה משום שיצרו תוקף עליו בזה, ועדיין הוא מקפיד על אכילת בשר כשר.

בספר תפארת יעקב (חולין שם) מדייק מלשונות אלו של רש"י שהוא סובר כמו רי"ד וריא"ז ששחיתת משומד לעבודה זרה פסולה רק משום שלא סומכים עליו ששחט כראוי, ואם ישראל עומד על גביו ומפקח ששחט כראוי השחיטה כשרה.

הסבר התיובתא דרב ענן

רב ענן בשם שמואל הכשיר שחיטת ישראל מומר לעבודה זרה. בסוף הסוגיה מביאה הגמרא ברייתא:

מיתבי: [נאמר לגבי קרבן בויקרא א: "אדם כי יקריב] מכס" - ולא כולכם, להוציא את המומר [שלא מקבלים ממנו קרבן נדבה]. "מכס" - בכס חלקתי [שכשר מביא קרבן ולא מומר], ולא באומות [שמהם מקבלים קרבן נדבה בלי קשר לרמת קיום המצוות]. "מן הבהמה" - להביא בני אדם שדומים לבהמה [בכך שאינם מקיימים מצוות]. מכאן אמרו: מקבלין קרבנות מפושעי ישראל כדי שיחזרו בהן בתשובה, חוץ מן המומר ומנסך את היין ומחלל שבתות בפרהסיא. הא גופא קשיא, אמרת: "מכס" - ולא כולכם, להוציא את המומר, והדר תני: מקבלין קרבנות מפושעי ישראל!

הא לא קשיא: רישא [שפוסלת קרבן של מומר עוסקת ב] מומר לכל התורה כולה, מציעתא [שמכשירה קרבן של פושעי ישראל עוסקת ב] מומר לדבר אחד. אימא סיפא: חוץ מן המומר ומנסך את היין ומחלל שבת בפרהסיא, האי מומר היכי דמי? אי מומר לכל התורה כולה, היינו רישא! ואי מומר לדבר אחד, קשיא מציעתא!

אלא לאו הכי קאמר: חוץ מן המומר לנסך את היין ולחלל שבתות בפרהסיא [שקרבתו פסול למרות שאינו מומר לכל התורה], אלמא מומר לעבודת כוכבים הוה מומר לכל התורה כולה, ותיובתא דרב ענן! תיובתא.

(תלמוד בבלי חולין ה, א)

כיצד מסיקה הגמרא מפסילת הקרבן שהביא ישראל עובד עבודה זרה או מחלל שבת בפרהסיא שיש לפסול את שחיטתו?⁷² מה הקשר בין פסול קרבן (שהכהן שחט כהלכה עבור ישראל עובד עבודה זרה) לשחיטת חולין על ידי ישראל מומר לע"ז? כדי להשיב על כך אביא את דברי הש"ך ורעק"א, וארחיב בהסבר הדברים. הש"ך כתב:

גם נלפע"ד מן הש"ס (חולין ד' ה' ע"א) גבי "מכס" - ולא כלכם, להוציא את המומר [מוכת] דאפילו ישראל מומר לכל התורה חוץ מעבודת כוכבים ושבת שחיטתו אסורה מן התורה [שהרי קרבנו פסול], כל שכן עובד כוכבים [= גוי] שאינו עובד עבודת כוכבים [שתהיה שחיטתו פסולה מן התורה]!

(ש"ך יו"ד סימן ב ס"ק ב)

72 כפי שכתבתי לעיל פסילת הקרבן אינה מראה שהמומר נחשב כמו גוי, שכן קרבן הגוי מתקבל!

הש"ך מסיק מהגמרא בחולין שישראל מומר לכל התורה שחיתתו פסולה מן התורה,⁷³ שהרי השחיטה נפסלה על סמך השוואה לפסילה של הקרבן, וכשם שפסול הקרבן של ישראל מומר לעבודה זרה נדרש מן הפסוק והוא מן התורה, כך גם פסול השחיטה. רעק"א משיג על הש"ך,⁷⁴ וטוען שלא מבואר בגמרא ששחיתת ישראל מומר לכל התורה פסולה מדאורייתא:

... אלא ודאי הוא [הפסול של שחיתת מומר לעבודה זרה] רק דרבנן.⁷⁵ והש"ס דמותיב לרב ענן מברייתא [שפוסלת קרבן של מומר לעבודה זרה] - היינו כיון דאין מקבלים מן התורה קרבן ממומר לכל התורה וכן במומר לעבודת כוכבים, אם כן מוכח דמן התורה מומר לעבודת אלילים כמומר לכל התורה, וכיון דרב ענן אמר רק מומר לעבודת אלילים דמותר לאכול, דמשמע אבל במומר לכל התורה אסור עכ"פ מדרבנן, ממילא גם מומר לעבודת אלילים ליתסר [הבשר ששחט], כיון דהוי כמומר לכל התורה לענין קרבן בדאורייתא, הכא נמי בשחיטה לענין דרבנן. (גליון רעק"א לשו"ע יו"ד סימן ב סעיף א)

אלך בעקבות רעק"א וארחיב בהסברת הדברים. הוכחת הגמרא אינה מתייחסת ישירות לפסול השחיטה (והשוואתה לפסילת הקרבן). יש לדייק בלשון הגמרא: "אלמא מומר לעבודת כוכבים הוה מומר לכל התורה כולה, ותיובתא דרב ענן". ההוכחה מהברייתא היא רק לכך שעובד עבודה זרה נחשב כמומר כל התורה כולה, וממילא ברור לגמרא ששחיתתו פסולה.⁷⁶

73 ומוזה מוכיח הש"ך: קל וחומר שגוי שאינו עובד עבודה זרה שחיתתו פסולה מן התורה! דברי הש"ך באים להשיג על דעת הכסף משנה וגרסתו ברמב"ם, שלפיה בגוי שאינו עובד עבודה זרה השחיטה פסולה רק מדרבנן משום גדר גדול. (ראה לעיל הערה 42).

74 ראה לעיל הערה 63 את תחילת דברי רעק"א, הטוען שפסול השחיטה רק מדרבנן.

75 לפני כן הוכיח רעק"א שלפי חלק מהראשונים מי שמצווה נחשב בר זביחה למרות שאינו מקיים בפועל את המצוה.

76 גם מדברי הגמרא לפני כן (חולין ה, א) משמע שהחולק על שמואל פוסל משום שנחשב כמומר לכל התורה:

"לימא מסייע ליה [לרב ענן אמר שמואל, שהתיר שחיתת עובד עבודה זרה, מהברייתא]: הכל שוחטין, ואפילו כותי ואפילו ערל ואפילו ישראל מומר... אלא לאו [ישראל מומר בבריתא הכוונה] מומר לעבודת כוכבים, וכדרב ענן!

לא, לעולם אימר לך: מומר לעבודת כוכבים לא [נכשיר את שחיתתו, בניגוד לשמואל], דאמר מר: חמורה עבודת כוכבים, שכל הכופר בה כמודה בכל התורה כולה..."

מבואר שהסברה לפסוק דלא כשמואל היא משום שעבודה זרה היא ככפירה בכל התורה. וכן לעיל (ד, ב) אומרת הגמרא:

הברייתא דרשה ברישא מהפסוק לפסול קרבן של מומר לכל התורה כולה, ובמציעתא היא דורשת דרשה נוספת להכשיר קרבן של מומר לדבר אחד, ומוסיפה: "מכאן אמרו: מקבלין קרבנות מפושעי ישראל כדי שיחזרו בהן בתשובה, חוץ מן המומר ומנסך את היין ומחלל שבתות בפרהסיא". הסבירו תוספות (ה, א ד"ה כדי) שהברייתא מנמקת את קבלת הקרבן של מומר לדבר אחד: "כדי שיחזרו בהן בתשובה", כדי לתת טעם להבחנה: מדוע דורשים מהפסוקים להכשיר קרבן של מומר לדבר אחד ולפסול קרבן של מומר לכל התורה כולה?⁷⁷ כי מומר לדבר אחד קל לו לחזור בתשובה, ואילו הפורק מעליו את עול כל המצוות קשה לו לחזור בתשובה.⁷⁸

התנא הסיק לפסול גם קרבן של עובד עבודה זרה או מחלל שבת בפרהסיא - למרות שאין דרשה לפוסלם! מכאן מוכח שבעיני התנא בגלל חומרתן של עבירות אלו מתייחסים לעובר עליהן כפורק עול כל המצוות (מומר לכל התורה), והוא כלול בדרשה "מכם - ולא כולכם, להוציא את המומר (לכל התורה)". היות שמוכח מהברייתא שמשומד לעבודה זרה נחשב כמשומד לכל התורה (ולכן קרבנו פסול מן התורה), ברור לגמרא שיש לפסול את שחיטתו, בניגוד לפסיקת רב ענן.

מדוע פשוט לגמרא שמומר לכל התורה שחיטתו פסולה? דבר זה יוסבר באופן שונה לפי כל אחת משלוש השיטות שלעיל.

לפי התוספות היה פשוט לגמרא שמי שמומר לכל המצוות ופרק מעליו לגמרי עול מצוות אינו נחשב "בר זביחה", ואילו המומר לאיסור אחד עדיין לא פרק עול, ונחשב בר זביחה. חידושו של רב ענן בשם שמואל היה שאפילו מומר לעבודה זרה, למרות שעובר על איסור חמור במיוחד, עדיין נחשב בר זביחה.

לפי הרמב"ם לא מובנת הוכחת הגמרא: אמנם מוכח מהברייתא שעובד עבודה זרה חמור יותר, ונחשב כמומר לכל התורה, אבל מניין לנו לפסול את שחיטתו? מהיכן פשוט לגמרא שיש לפסול מי שנחשב מומר לכל התורה נחשב כגוי?

רעק"א (הנ"ל) משיב על כך: "וכיון דרב ענן אמר רק מומר לעבודת אלילים דמותר לאכול, דמשמע אבל במומר לכל התורה אסור עכ"פ מדרבנן". היה פשוט לגמרא (מתוך

מאי שנא שתיה? דאמרינן: מומר לעבודת כוכבים לא הוי מומר לכל התורה כולה, אכילה נמי - מומר לעבודת כוכבים לא הוי מומר לכל התורה כולה.

מבואר שחידושו של רב ענן היה שאינו נחשב מומר לכל התורה.

77 אם אין בזה סברה היה לחכמים לדרוש מהפסוק דין אחר. תוספות שם.

78 וקרבונו כנראה אינו מגיע מתוך תשובה אמיתית, ו"זבח רשעים תועבה".

דברי רב ענן עצמו) שמומר לכל התורה נחשב כגוי ושחיטתו פסולה, ורק לגבי מומר לעבודה זרה סבר רב ענן להכשיר.⁷⁹

לדברי רי"ד ההוכחה מהברייתא היא שמומר לעבודה זרה חשוד על כל עבירות שבתורה, ולכן אסור לאכול בשר שהוא שחט אם לא היה פיקוח על ידי ישראל העומד על גביו. וזה בהתאם לדין הכללי שחשוד על הדבר אינו נאמן להעיד עליו.⁸⁰

שאלת רעק"א על רש"י

כתב רש"י:

אלא מומר - דקתני [בברייתא ששחיטתו כשרה הכוונה מומר] לעבודת כוכבים, ואיצטריך לאשמועינן [שהשחיטה כשרה למרות שכבר נאמר בברייתא שמומר לערלות שחיטתו כשרה] משום דאמר מר: "חמורה עבודת כוכבים שכל הכופר בה כמודה בכל התורה כולה", ואפ"ה סמכינן עליה כרב ענן כו'.

(רש"י חולין ד, ב)

מבואר בדברי רש"י שרב ענן מסכים שעון עבודה זרה חמור ונחשב ככופר בכל המצוות, ובכל זאת פוסק ששחיטתו כשרה. הקשה רעק"א על רש"י:

לשונו תמוה מאד, דלקמן [בדף] ה' עמוד א' דפריך על רב ענן מברייתא ד"מכס", משמע [ממסקנת הגמרא שם תיובתא דרב ענן] דאי אמרינן דמומר לעבודה זרה הוי מומר לכל התורה אסור לאכול [משחיטתו], והכי הו"ל [לרש"י] למימר: דקמ"ל [הברייתא המכשירה שחיטת מומר לע"ז] דמומר לע"ז לא הוי מומר לכה"ת. וצע"ג.

(חידושי רעק"א חולין ד, ב, מתוך דרוש וחידוש לרעק"א)

לענ"ד יש להבחין בין חומרת העבירה כלפי שמיא ובין המתרחש בנפשו של העבריין. המימרה:⁸¹ "חמורה עבודת כוכבים, שכל הכופר בה כמודה בכל התורה כולה" קובעת

79 ניתן לפרש שהגמרא מוכיחה מהברייתא הפוסלת קרבן של מומר לעבודה זרה או מחלל שבת בפרהסיא, שהם נחשבים כמו גוי. אמנם אינני מבין הוכחה זו, שכן מקבלים קרבן של הגוי, כמו שמבואר בברייתא עצמה, ובהכרח פסילת קרבן המומר אינה משום שנחשב כגוי! אבל כבר הבאתי לעיל תשובה קדמונית שהוכיחה מפסילת הקרבן שלהם שהם נחשבים כמו גוי. וצ"ע.

80 משנה בכורות דף לה, א; שו"ע יו"ד סימן קיט.

81 בחולין ה, א ובעוד מקומות. הגמרא בנדרים (כו, א) הביאה ציטוט זה בפתחה "דתניא", ונראה שזו ברייתא.

שעבירה של עבודה לאלהים אחרים במקום לבורא העולם חמורה משאר עבירות, ונחשבת ככפירה בכל התורה, ולזה מודה גם רב ענן.⁸² אבל מבחינת פריקת העול של החוטא סובר רב ענן שמומר לעבודה זרה אינו כמומר לכל התורה כולה, כי יצר עבודה זרה החזק (שהיה בעבר) גורם לו לחטוא בזה, למרות שהוא מקפיד על אכילת בשר כשר.

הוכחת רב ענן מיהושפט

אומרת הגמרא בחולין:

אמר רב ענן אמר שמואל: ישראל מומר לעבודת כוכבים - מותר לאכול משחיטתו, שכן מצינו ביהושפט מלך יהודה שנהנה מסעודת אחאב, שנאמר: ויזבח לו אחאב צאן ובקר לרוב ולעם אשר עמו ויסיתהו לעלות אל רמות גלעד (דברי הימים ב יח, ב).

(חולין ד, ב)

הקשו האחרונים: לדעת רעק"א ששחיטת מומר לעבודה זרה פסולה רק מדרבנן, מה מוכיח רב ענן מאחאב? אולי בימי יהושפט עדיין לא גזרו לאסור את שחיטתו?⁸³ ר"י מקוטנא בספרו יבין דעת מתרץ:

... ומהאי טעמא לא קשה מהא דמייתא סייעתא שמואל דמומר לדבר אחד אינו מומר לכל התורה מיהושפט דאכל מזביחה דאחאב, והא כיון דלא מיתסר אלא מדרבנן ליכא ראייה, דאז לא גזרו, כדאמרינן שם גבי יין?! דהא נהי דבאחרים עומדים על גביו לא מיחסר מדאורייתא, מ"מ חשוד לכל התורה הוא מדאורייתא, ואסור מחשש שמא לא נשחט יפה מדאורייתא.

(רבי יהושע מקוטנא, יבין דעת יו"ד ב, ו)

כלומר: אם המומר לעבודה זרה נחשב כמומר לכל התורה, אסור לאכול משחיטתו ללא פיקוח, כפי שאסור לסמוך על החשוד בשאר איסורי תורה. מכך שיהושפט אכל מזבח אחאב אנו רואים שמומר לעבודה זרה לא נחשב כמומר לכל התורה, ומזה הוכיח רב ענן שגם לאחר שחכמים גזרו לפסול שחיטה של מומר לכל התורה, אין לאסור שחיטה של מומר לעבודה זרה.⁸⁴

82 ולכן בצדק ציטט רש"י מימרה זו גם לפי רב ענן.

83 כפי שאומרת הגמרא שם לגבי איסור סתם יינם.

84 וכן תירץ חזון יחזקאל בתחילת חולין. בהגהות חשק שלמה (חולין ד, ב) כתב באופן דומה, שאם מומר לעבודה זרה נחשב כמומר לכל התורה, יש לאסור מחשש שזבח לשם עבודה זרה.

שחיטת תינוק שנשבה לפי השיטות השונות

מה הדין בישראל העובד עבודה זרה או מחלל שבתות בפרהסיא, אבל אינו עושה כן במזיד, אלא משום שהוא תינוק שנשבה לבין הגוים - האם שחיטתו כשרה או פסולה? לפי התוספות שחיטת ישראל מומר לעבודה זרה פסולה משום שנחשב אינו בר זביחה, ומסתבר שכל מי שמופקע מקיום המצוות נחשב "אינו בר זביחה", וגם אם ריחוקו מן המצוות אינו באשמתו (ולא יענש על מעשיו), מכל מקום נחשב אינו בר זביחה.

לפי הרמב"ם שחיטת ישראל מומר לעבודה זרה פסולה משום שהוא נחשב כמו גוי, ומסתבר שדווקא באופן שיש בעבודה זרה שלו אשמה יצא מכלל ישראל. אבל עובד עבודה זרה באונס או מחלל שבת בפרהסיא מתוך אונס, מסתבר שלא יצא מכלל ישראל,⁸⁵ ולכן מסתבר שגם שחיטתו תהיה כשרה.

לפי הרי"ד וריא"ז ורש"י שהשחיטה פסולה מחשש שמא לא שחט כראוי פשוט שיש לפסול גם בתינוק שנשבה לבין הגוים.

ה. יינו של מומר

יינו של משומד לעבודה זרה

אומרת הגמרא בחולין:

- (1) גופא, אמר רב ענן אמר שמואל: ישראל מומר לעבודת כוכבים מותר לאכול משחיטתו, שכן מצינו ביהושפט מלך יהודה שנהנה מסעודת אחאב, שנאמר: ויזבח לו אחאב צאן ובקר לרוב ולעם אשר עמו ויסיתתו לעלות אל רמות גלעד.
- (2) ... ודלמא משתא אשתי, מיכל לא אכל?
- (3) מאי שנא שתיה? דאמרינן: מומר לעבודת כוכבים לא הוי מומר לכל התורה כולה, אכילה גמי - מומר לעבודת כוכבים לא הוי מומר לכל התורה כולה.
- (4) הכי השתא, שתיה סתם יינן הוא, ועדיין לא נאסר יינן של עובדי כוכבים, אבל אכילה, אימא לך: מומר לעבודת כוכבים הוי מומר לכל התורה כולה! איבעית אימא: לאו אורחיה דמלכא משתיא בלא מיכלא. ואיבעית אימא: ויזבח... ויסיתתו כתיב, במה הסיתו? בזביחה.

(חולין ד, ב)

תירוץ זה פחות נוח בעיני, שכן במי שאינו אדוק לעבודה זרה אין חשש מדאורייתא שזבח לשם עבודה זרה. אלא נראה שהחשש שלא שחט כראוי.

85 ראה מאמרי בתחומין כרך לא: דין הכופר בעיקרי האמונה מחמת אונס.

רב ענן בשם שמואל מוכיח (בשלב 1) שמותר לאכול משחיטת משומד לעבודה זרה, שכן יהושפט אכל מזבח אחאב. הגמרא (בשלב 2) ניסתה לדחות את הראיה מיהושפט, שאולי יהושפט רק שתה יין בסעודת אחאב ולא אכל בשר. עונה על כך הגמרא (בשלב 3): גם אם נניח שיהושפט רק שתה מיינו של אחאב, זה מוכיח שמומר לעבוד עבודה זרה אינו נחשב כמומר לכל התורה, ומאותה סיבה יש להתיר גם את שחיטתו, ולכן הראיה מיהושפט עומדת במקומה.

מסוגיית הגמרא ניתן להסיק: ישראל שנחשב מומר לכל התורה כולה יינו אסור בשתיה ושחיטתו פסולה, ולהיפך: ישראל שאינו נחשב מומר לכל התורה כולה, יינו מותר וגם שחיטתו מותרת (ולכן לדעת רב ענן ששחיטת מומר לעבודה זרה מותרת, גם יינו של עובד עבודה זרה מותר).

ממשיכה הגמרא (שלב 4) בניסיון לדחות את הראיה מיהושפט: אולי יהושפט רק שתה יין ולא אכל מהבשר (כי שחיטת מומר לעבודה זרה פסולה). היין בכל זאת מותר בשתיה (למרות שאחאב נחשב כמומר לכל התורה), משום שבזמנו של יהושפט עדיין לא גזרו חכמים לאסור סתם יינם של נוכרים. ניתן להסיק מסוגיית הגמרא שלאחר שגזרו חכמים לאסור סתם יינם של גויים יש לאסור מחמת גזרה זו גם את יינו של משומד לעבודה זרה.⁸⁶ מהו הקשר בין איסור השחיטה לאיסור היין?

שיטת הרמב"ן והר"ן שנחשב כגוי

בפשטות הסבר הגמרא הוא כך: אם שחיטת המשומד פסולה זה משום שהוא נחשב כמו גוי, ואם כן יש לאסור גם את יינו כסתם יינם של גויים. וכן מבואר בחידושי הרמב"ן והר"ן שם, וזה לשון הרמב"ן:

הא דאמרינן "מאי שנא שתיה דאמרינן משומד לע"ז לא הוי משומד לכל התורה כולה" איכא דקשיא ליה: משומד לע"ז היכי אפשר שאין יינו יין נסך?! ולא קושיא היא, שאין סתם יינן אסור משום חשש שמא נתנסך, שאם כן איסורו מדברי תורה! אלא משום בנותיהן נאסר. ואי משומד לע"ז הוי משומד לכל התורה כולה ודאי דינו כגוי ביין נסך נמי, אף על פי שאין בבנותיו איסור חתנות מן התורה, דמכל מקום כגוי גמור הוא ובכלל גזירתו.

86 אם אוסרים את שחיטת ישראל המומר לעבודה זרה, וכפי שנפסק להלכה (דלא כרב ענן, כמו שמבואר לעיל).

והיינו טעמא דלא נאסר משום ספק נתנסך דהיא ספיקא דאוריתא, משום דכיון דנסכיה תו לא שתי ליה, כדאמר' בע"ז (כ"ב ב'): "כיון דפלח לה תו לא מזבין לה". ועוד דאזלינן בתר רובא, ושם מפורש.

(חידושי הרמב"ן חולין ד, ב)

נראה שגם יינו של ישראל מחלל שבתות בפרהסיא נפסל כמו יינו של משומד לעבודה זרה, שהרי אותה ברייתא (חולין ה, א) שממנה הוכיחה הגמרא לפסול שחיטת ישראל משומד לעבודה זרה פוסלת קרבן של משומד לעבודה זרה וגם קרבן של מחלל שבתות בפרהסיא, ואם כן שניהם נחשבים כגויים. ואכן כך כתבו הרבה פוסקים להלכה.⁸⁷

קושיא לשיטת תוספות והרי"ד

הסבר זה לדברי הגמרא מתאים לשיטת הרמב"ם⁸⁸ הסובר ששחיטת ישראל מומר לעבודה זרה פסולה משום שהוא נחשב כמו גוי,⁸⁹ ולכן ראוי לאסור גם את יינו מאותה סיבה. לשיטת תוספות שחיטת גוי אינה פסולה בשל היותו גוי, אלא משום שאינו בר זביחה. כפי שכתבתי לעיל, ניתן להמחיש זאת באמצעות דין שחיטת מומר אוכל נבילות להכעיס: הרא"ש והרמ"א פוסלים את שחיטתו משום שאינו בר זביחה (שכן הוא מזלזל במצוות השחיטה). אבל יינו של אוכל נבילות אינו אסור, משום שמשומד לעבירה אחת אינו נחשב משומד לכל התורה ואינו נחשב כגוי. כלומר: ישנה אפשרות שישאל ייחשב שאינו "בר זביחה" ובכל זאת יינו כשר.

לאור זה יש מקום להקשות: מדוע הניחה הגמרא שאם שחיטת משומד לעבודה זרה פסולה אז גם יינו פסול? אולי שחיטת ישראל משומד לעבודה זרה פסולה משום שהוא נחשב אינו בר זביחה (שכן פרק מעליו את עול המצוות), אבל בכל אופן הוא לא נחשב כגוי, ויינו לא נכלל באיסור סתם יינם של גוים?! מדוע סברה הגמרא שיינו של משומד לעבודה זרה אסור?

שיטת רש"י ורי"ד וריא"ז (שהובאה לעיל) היא ששחיטת גוי אינה פסולה מצד עצמה, אלא שאם אין ישראל עומד על גביו חוששים שלא נשחטה כראוי. הרי"ד מדגיש:

87 הלכות גדולות הלכות שחיטת חולין סימן ס', שו"ת הרשב"א ח"ז סימן קעט, והובא בבית יוסף יו"ד סימן קיט.

88 המובאת לעיל.

89 ושחיטת גוי שאינו עובד עבודה זרה פסולה מדרבנן.

... ולא אמרינן הרי הוא כנכרי, דנכרי לאו בר שחיטה הוא ואין קידושיו קידושין ואין גיטו גט, אבל האי ישראל רשע הוא, וקידושיו קידושין וגיטו גט! ומיהו הוא חשוד לקלקל ולנבל ולהאכיל לישראל דבר אסור...

(פסקי הרי"ד חולין מהדו"ק מא, א)

לשיטה זו שחיטת מומר לעבודה זרה אסורה רק מחשש שמא לא שחט כהלכה (ואם ישראל עומד על גביו השחיטה כשרה). קשה מאד: כיצד מסיקה הגמרא בחולין מהאיסור לאכול משחיטת ישראל מומר לעבודה זרה שגם יינו אסור? פסילת השחיטה הרי לא מצביעה על כך שהוא נחשב כמו גוי! (רי"ד אפילו כותב במפורש שהוא לא נחשב כמו גוי). כיצד יתכן ששחיטתו כשרה כאשר ישראל עומד על גביו ורואה ששחט כראוי, ומדין השחיטה מסיקים לפסול את יינו - גם כאשר ידוע שהיין כשר?!

שיטת רש"י

נתבונן בתשובה של רש"י, המובאת בספר שבלי הלקט:

שאלו את רבי על האנוסים אם יש לפרוש מיינם עד שיעמדו בתשובתן ימים רבים, שתשובה שלהם מפורסמת וגלויה, ואילו שבאו מחדש ואין בקיאים בהם, ותשובתם לא ראינו, אם יש עלינו להחמיר ולפרוש מיינם. והשיב רבי, שחלילה לפרוש מן יינם ולביישם, כי לא מלאן לבם לנסך אף לע"ז, ולא גזרו רבותינו אלא על מגע גוי, אבל על מגע פושעי ישראל לא גזרו, ובלבד שלא יהיה משומד לנסך היין,⁹⁰ ובמקומינו אף הגוים אינן מנסכין. וכל שכן אלו, שכל מה שעשו עשו משום אבחת רעב ומיהרו לפרוש בכל יכולתם.

(שבולי הלקט דין יין נסך סימן ה) ⁹¹

רש"י כותב שאין לאסור יין של החשודים לחלל שבת בפרהסיא, משום שחכמים גזרו רק על מגע גוי ולא על מגע פושעי ישראל. זה מנוגד לפסיקה המקובלת שאוסרת יין של מחלל שבת בפרהסיא.⁹² אבל מסייג רש"י: "ובלבד שלא יהיה משומד לנסך היין" (שאת יינו יש לאסור). מה פשר הבחנה זו? הרי הגמרא (חולין ה, א) כוללת את המומר

90 המלים "ובלבד שלא יהיה משומד לנסך היין" נמצאות גם בנוסח התשובה בספר הפרדס, אבל אינן נמצאות בנוסח שבשו"ת רש"י ובשבלי הלקט הקצר. גם אם לא גורסים מלים אלו ברור מתוך ההמשך: "ובמקומינו אף הגוים אינן מנסכין" שלדעת רש"י יש לאסור יינו של ישראל המשומד לעבודה זרה.

91 תשובה זו נמצאת בשנינוי לשון קלים גם בשו"ת רש"י סימן קסח, שבלי הלקט הקצר דין יין נסך סימן ה', ספר הפרדס לרש"י ליקוטים.

92 כפי שהבאתי לעיל בהערה 87 מדברי הפוסקים.

לחלל שבתות בפרהסיא והמומר לעבודה זרה בחדא מחתא,⁹³ ואם מגעו של משומד לעבודה זרה ביין אוסר משום שהוא נחשב כגוי, ראוי לאסור מאותה סיבה גם מגע של מחלל שבת בפרהסיא!

מחלוקת ראשונים בטעם איסור סתם יינם

כדי להשיב על השאלות שלעיל נעיין בגזרת חכמים לאסור סתם יינם של גוים. מדוע אסרו חכמים יין של גוי? ישנה סתירה לכאורה בין סוגיות שונות בגמרא. במקור אחד בגמרא⁹⁴ נאמר שגזרו על יינם של גוים משום בנותיהן. הגזרה נועדה למנוע קירבה בין יהודי לגוי במשתה, שעלולה להביא לנישואים של ישראל לגויה. ואילו במקום אחר⁹⁵ האיסור נלמד מדרשה: "אשר חלב זבחימו יאכלו ישתו יין נסיכם - מה זבח [של גוי לעבודה זרה] אסור בהנאה, אף יין [שהתנסך לעבודה זרה] נמי אסור בהנאה", משמע שהאיסור הוא מחשש יין שהתנסך לעבודה זרה.

הראשונים הציעו שתי דרכים לתרץ סתירה זו.⁹⁶ חלקם תירצו שישנה גזרה אחת, והטעם העיקרי לגזרה הוא משום בנותיהן של גוים. החשש ליין נסך אינו מצדיק את הגזרה, שכן זהו חשש רחוק. כך היא דעת הרמב"ן בפיסקה המובאת לעיל = שהאיסור הוא מטעם בנותיהן. במסכת עבודה זרה מרחיב הרמב"ן יותר:

ועל יינן משום בנותיהן. פי' הרב ר' שמואל ז"ל שגזרו על סתם יינם משום בנותיהם, אבל יין שנתנסך ממש לע"ז מדאורייתא אסור כדמפורש לעיל ("כ"ט ב") מ"אשר חלב זבחימו יאכלו ישתו יין נסיכם".⁹⁷ וא"ת סתם יינן נמי ליתסר משום שמא נתנסך לע"ז? מיעוטא הוא ומילתא דלא שכיחא ולא חיישינן לה כלל. זה פי' הרב ז"ל... ולי נראה בזה כמו שאמרו בריש פירקין ("כ"ב ב"): "אם איתא דאקצייה לא הוה מזבין ליה", הכא נמי אם איתא דנסכיה לא הוה מזבין ליה, הילכך ליכא למיחש לאיסור ניסוך. אלא משום בנותיהן הוא דגזור ביה רבנן... ומשום בנותיהן גזרו ביה שלא יהא שותה מיינו במסבה שלהן. והא דאמרין בפיסקא דיין וחומץ של גוים: "מגלן?" ומייתי לה מקראי?⁹⁸ משום דכל דתקון

93 ושניהם נחשבים לדעת הרמב"ם כגוי.

94 ע"ז לו, ב; שבת יז, ב.

95 עבודה זרה כט, ב.

96 שתי הדעות הובאו בבית יוסף יו"ד סימן קכג.

97 לדעת הרב שמואל הגמרא בע"ז (כט, ב) שדורשת איסור מהפסוק "שתו יין נסיכם" עוסקת ביין שנתנסך לעבודה זרה, ולא בסתם יינם של נכרים.

98 לדעת הרמב"ן הגמרא בע"ז (כט, ב) עוסקת בסתם יינם, ולא כדעת הרב שמואל שהביא לעיל.

רבנן אדאורייתא סמכי לה, ולא גזרו הנאה אלא מפני שסמכו על דין יינם שנתנסך ממש לע"ז שהוא אסור בהנאה מן התורה תלו לומר שמא נתנסך...

(חידושי הרמב"ן ע"ז לו, ב) 99

לדעת הרמב"ן גזרת איסור סתם יינם של גוים איננה מחשש שמא היין התנסך לעבודה זרה, שכן זה חשש לא סביר, כי הגוי לא ימכור יין שניסך לעבודה זרה. גזרת חכמים לאסור סתם יינם נועדה למנוע קירבה לגוי שעלולה להביא לחתנות עם בנותיהן. השימוש בחשש יין שהתנסך לעבודה זרה הוא רק אסמכתא של חכמים, על מנת לאסור את היין גם בהנאה.¹⁰⁰

ראשונים אחרים¹⁰¹ מתרצים את הסתירה בין הסוגיות באופן אחר: היו שתי גזרות שונות לגבי סתם יינם של גוים. גזרה ראשונה אסרה את היין בשתיה בלבד, כדי למנוע קירבה וחיתון עם בנות גוים (כשם שאסרו שמנן ופתן של גוים באכילה בלבד). כעבור זמן ראו חכמים שהורגלו הגוים לנסך את היין לעבודה זרה, ואז גזרו גם איסור הנאה על סתם יינם של גוים מחשש שהיין התנסך לעבודה זרה. לפי שיטה זו איסור ההנאה אינו נובע מחשש בנותיהם, אלא מבוסס על חשש אמיתי ליין שהתנסך לעבודה זרה.

ביאור שיטת רש"י

נראה שגם רש"י סובר שאיסור סתם יינם של גוים מבוסס על חשש אמיתי שמא נתנסך היין לעבודה זרה.¹⁰² כמה ראיות לכך:

א. רש"י במסכת ע"ז מבאר שגזרת יינם היא רק בין ולא בחומץ:

... לאפוקי היכא דזבין עובד כוכבים חומץ מישראל דלא מיתסר בהנאה, דטעמא דאסור בהנאה משום דדלמא נסכיה הוא, וחומץ לא מנסך.

(רש"י ע"ז כט, ב)

משמע מלשונו שחשש הניסוך הוא עיקר הטעם (ולא רק אסמכתא).

ב. עוד כתב רש"י:

סתם יינם אסור בהנאה - משום גזירת יין נסך.

(רש"י ע"ז לא, א)

99 וראה חידושי הר"ן לע"ז (ס, ב) דברים דומים לדברי הרמב"ן.

100 וכן כתבו תוס' שבת (יז, ב ד"ה על פתן), ותוספות ע"ז (כט, ב ד"ה יין מגלן) ובר"ן שם.

101 רשב"א בתורת הבית (מובא בבית יוסף שם), וכן מבואר במאירי ע"ז כט, ב; לה, ב.

102 כנראה סובר רש"י כשיטת הרשב"א שהיו שתי גזירות: תחילה אסרו משום בנותיהן בשתיה, ולאחר מכן אסרו גם בהנאה מחשש יין שהתנסך לעבודה זרה.

ג. בספר הפרדס (מבית מדרשו של רש"י) כתב (לגבי יין שהיה ברשות הגוי אבל לא נגע בו):

ועוד, שחיטת נכרי¹⁰³ ויין נסך שניהם מטעם אחד הם אסורין משום דמחשבת עכו"ם לעבודת גלולים,¹⁰⁴ ואלו כותי כל היום מחשבתו לע"ג על שחיטת בהמתו ואפילו הכי אם אמר עובד גלולים לישראל "שחוט לי בהמה זו" אינה אסורה לישראל לאכול, דמחשבתו [של הגוי] אינה כלום אלא כשעושה בעצמו שחיטה דמחשב עליה. וכן נמי אע"פ שסתם מחשבת עו"ג לע"ג לנסך, לעולם אין היין נסך עד שינסכנו, דבניסוך תלייא מילתא, דכתיב "ישתו יין נסיכם".

(ספר הפרדס סי' רסג)

ד. נחלקו הראשונים לגבי סתם יינם של גויים בזמן הזה, שאין הגויים רגילים לנסך יין לעבודה זרה. דעת רש"י¹⁰⁵ שבזמן הזה יינם של גוים אסור רק בשתיה ולא בהנאה. אבל הרמב"ם¹⁰⁶ נוטה לאסור, והר"ן הרחיב בביאור האיסור, וכתב:

ומיהו ה"מ מגען [של גוים שבזמננו יש להתיר בהנאה], אבל סתם יינן לא, דעיקר התקנה בסתם יינן היתה משום בנותיהן, ולא חלקו בין עובד כוכבים עובד עבודת כוכבים לשאינו עובדה... דבסתם יינן שהוא עיקר התקנה לא חלקו חכמים בין עובד כוכבים העובד עבודת כוכבים לשאינו עובדה, אבל במגען כיון שחלקו בין מגען בכוונה לשלא בכוונה קרוב הדבר להתיר בהנאה מגע עובד כוכבים שאינו בקי בטיב עבודת כוכבים לענין נסוך משום דכל מגעו [שלא] בכוונת נסוך היא וכן דעת הרמב"ן ז"ל. ולפי דרך זה כתב בשם הגאונים דישמעאלים הללו דלא פלחו עבודת כוכבים מגען מותר בהנאה, אבל לא סתם יינן.

(פירוש הר"ן על הרי"ף ע"ז כו, ב מדפי הרי"ף)

במחלוקת זו נחלקו רש"י והר"ן לשיטתם: לדעת רש"י איסור ההנאה הוא מחשש יין שהתנסך לעבודה זרה, ולכן במקום שאין חשש לא גזרו. ולדעת הר"ן גם איסור ההנאה

103 דברי ספר הפרדס מתאימים לדעת הרמב"ם שהבאתי לעיל, שאיסור שחיטת גוי הוא מחשש ששחט לשם ע"ז.

104 בוודאי אין הכוונה לחשש דאורייתא ליין שהתנסך לעבודה זרה, שהרי איסור סתם יינם שן גוים הוא מדרבנן! אלא כוונתו שמדאורייתא אין לחשוש ליין עבודה זרה, וחכמים החמירו לחשוש לכך.

105 המובא בתוספות ע"ז (נו, ב ד"ה לאפוקי).

106 עבודה זרה נו, א.

הוא מחשש בנותיהם (וחשש יין נסך הוא רק אסמכתא לחיזוק האיסור), ולכן גם בגוי שאינו עובד עבודה זרה אסרו סתם יינם.

הסבר איסור יינו של מומר לע"ז לפי רש"י

לעיל הבאתי את סוגיית הגמרא בחולין (ה, ב) הסוברת שיינו של ישראל המומר לעבודה זרה כלול באיסור סתם יינם של נכרים, והסבר הרמב"ן והר"ן שישראל המומר לעבודה זרה נחשב כגוי. הקשיתי כיצד יפרשו רש"י ורי"ד וריא"ז (הסוברים שאינו נחשב כגוי, ושחיטתו פסולה רק מחשש שלא שחט כראוי) את הגמרא?

לאור האמור לעיל נראה להסביר: יינו של ישראל המומר לעבודה זרה אסור, לא משום שהוא נחשב כגוי, אלא בגלל החשש שהיין התנסך לעבודה זרה, וכשם שגזרו בגוי (בזמנם, שהיו הגוים רגילים לנסך יין לעבודה זרה) מחשש זה, כך ראוי לגזור גם ביינו של ישראל המומר לעבודה זרה.¹⁰⁷

הדברים מפורשים בתשובת רש"י שלהלן:

השיב רש"י על היבמה שנפלה לפני יבם משומד צריכה חליצה, ואין חילוק בין שקדשה הבעל ואח"כ נשתמד בין שנשתמד לאחר [קודם] קידושין. שהשומד הרי הוא כישראל חשוד לכל דבר, שנאמר: "חטא ישראל" - [ודורשת הגמרא: 108] אעפ"י שחטא ישראל הוא. ואין לחלקו מדת ישראל [מדיני ישראל], אלא שאין נאמן באיסורין - הואיל וחשוד הוא עליהן, ויינו יין נסך - הואיל וחשוד הוא לע"ז, וקידושו קידושין וחליצתו חליצה. כללא של דבר: הרי הוא כישראל חשוד.

(שו"ת רש"י סימן קעג)

רש"י סובר שמשומד נחשב עדיין ישראל, שכן ישראל שחטא ישראל הוא, ויינו יין נסך (למרות שהוא כישראל) משום שהוא חשוד לעבודה זרה.

לפי זה מובנים היטב דברי רש"י בתשובה (המובאת לעיל) שיינו של מומר לעבודה זרה אסור, אבל יינו של מחלל שבתות בפרהסיא מותר, "ולא גזרו רבותינו אלא על מגע גוי,

107 לפי זה איסור הנאה בסתם יינם אינו קשור דווקא לגוי (ולצורך להתרחק ממנו), אלא גזרו חכמים לחשוש שמא יין התנסך לעבודה זרה, למרות שמדובר במיעוט שאין לחשוש לו מן התורה.

הרמב"ן והר"ן שלעיל סוברים שאיסור יינו של גוי אינו מחשש יין נס, אלא מחשש נישואים עם בנותיהם (כמבואר במקורות שהבאתי לעיל), ולכן פירשו בהתאם לשיטתם: שאיסור סתם יינם נוהג גם בישראל משומד לעבודה זרה, למרות שאין בו חשש זה, משום שהוא נחשב כגוי ולא חלקו חכמים בגזירתם ואסרו גם מומר למרות שמותר לשאת את בתו.

אבל על מגע פושעי ישראל לא גזרו, ובלבד שלא יהיה משומד לנסך היין". אם ישראל משומד לנסך את היין גזרו על יינו מחשש שהתנסך לעבודה זרה, ואם מחלל שבתות בפרהסיא אין חשש כזה, ולכן לא גזרו על יינו (אבל גזרה משום בנותיהם לא היתה מעולם במושעי ישראל).¹⁰⁹

איסור היין תלוי באיסור השחיטה

מתוך הסוגיה בחולין (המובאת לעיל) מתבאר שיש לאסור יין של מומר לעבודה זרה (לאחר שגזרו על סתם יינם של גוים), אבל איסור זה מותנה בכך שפוסקים לאסור את שחיטת ישראל מומר לעבודה זרה (ולא כדעת רב ענן שהתיר את שחיטתו). אם נניח כמו שכתבתי לעיל (לדעת רש"י ועוד) שאיסור היין נובע מחשש שהמומר לעבודה זרה ניסך לעבודה זרה, מדוע לתלות איסור זה בפסילת השחיטה? לכאורה אפילו אם נפסוק כרב ענן ששחיטת ישראל מומר לעבודה זרה כשרה, בכל זאת ראוי לאסור את יינו מחשש יין נסך! וכן הקשה הרמב"ן (והר"ן) המובא לעיל:

הא דאמרינן "מאי שנא שתיה דאמרינן משומד לע"ז לא הוי משומד לכל התורה כולה" איכא דקשיא ליה: משומד לע"ז היכי אפשר שאין יינו יין נסך?

(רמב"ן חולין ד, ב)

כלומר, אפילו אם משומד לעבודה זרה אינו נחשב כמשומד לכל התורה, ושחיטתו מותרת, מכל מקום ראוי לאסור את יינו! הרמב"ן עצמו תירץ (כמובא לעיל) שאין כלל חשש של יין שהתנסך לעבודה זרה, והאיסור הוא רק למניעת חיתון עם בנות גוים. אבל לשחיטת רש"י ושאר ראשונים שאיסור הנאה מסתם יינם של גוים נובע מחשש ליינן נסך, כיצד ניתן להתיר יינו של ישראל משומד לעבודה זרה?

נראה ליישב: לדעת רב ענן ישראל מומר לעבודה זרה שחיטתו כשרה, כי אמנם הוא מומר לעבודה זרה, אבל אינו מומר לכל התורה כולה, ואינו חשוד להכשיל אחרים במאכלות אסורות. למסקנת הסוגיה עובד עבודה זרה נחשב כמומר לכל התורה כולה,

109 אבל לדעת הרמב"ן והר"ן היין אסור משום שנחשב כגוי, ולכן גם במחלל שבתות בפרהסיא יש לאסור - כדברי הפוסקים המובאים בהערה 87 לעיל.

וראה חזון איש (יו"ד ב, כג) שהעלה גם כן סברה זו, שיש לאסור את יינו של ישראל עובד עבודה זרה משום חשש יין נסך, אבל לא את יינו של מחלל שבתות בפרהסיא, שבו אין חשש כזה (ואיסור חיתון עם בתו לא שייך בישראל). ולכן כתב שלא נתגלה מקור דברי הפוסקים שאסרו יינו של מחלל שבתות בפרהסיא. ונעלמו ממנו דברי הרמב"ן והר"ן שלעיל, שלמרות שאין חשש חתונות לא פלוג רבנן ואסרו כל מי שנחשב כגוי. אני משתמש בסברה זו רק כדי לבאר את שיטת רש"י, שאכן מבחין בין המשומד לנסך יין למחלל שבתות בפרהסיא.

ושחיטתו פסולה (לפי רי"ד וריא"ז ורש"י) מחשש שהבשר לא נשחט כראוי, וחושדים בו שיאכיל במאכלות אסורות.¹¹⁰ לכן למסקנת הסוגיה שנחשב כמומר לכל התורה כולה, חוששים שישקה ישראל בין נסך. אבל לדעת רב ענן גם ישראל העובד עבודה זרה אינו חשוד שישקה ישראל אחר בין נסך. ואף על פי שהוא חשוד לנסך בעצמו יין לעבודה זרה, בגלל שיצרו תוקפו לעבירה זו, מכל מקום אין סיבה לחשוד בו שישקה ישראל אחר בין של תקרובת עבודה זרה.

ואין להקשות: הרי החשוד לעבירה אינו נאמן לעניין אותו איסור?¹¹¹ שהרי המומר לעבודה זרה לא נחשד כלל בשתיית תקרובת עבודה זרה, אלא נחשב בפולחן לעבודה זרה, דהיינו בכך שמחשיב את האליל ומנסך לפניו יין.¹¹²

סיכום

לדעת חלק מהראשונים (רמב"ם, רשב"א, רמב"ן ור"ן) יינו של משומד לעבודה זרה או המחלל שבתות בפרהסיא אסור משום שהם נחשבים כמו גוים. ולדעת רש"י ורי"ד וריא"ז (וכנראה גם לדעת תוספות) היין אסור מחשש שהוא יין נסך, ולא משום שהבעלים נחשב כגוי.

סיכום המאמר

במאמר זה בחנתי חמישה דינים שבהם קובעת הגמרא יחס חריג ומרחיק במיוחד לישראל העובד עבודה זרה או המחלל שבתות בפרהסיא, ואסכם בקצרה:

א. ביטול רשות - ישראל המחלל שבתות בפרהסיא אינו יכול לבטל רשותו בחצר לצורך העירוב, וצריך לשכור את מקומו (כמו גוי הדר בחצר). ישנם ראשונים שפירשו דין זה רק בהקשר לביטול הרשות, בגלל שהעברייין אינו מתייחס ברצינות לביטול הרשות (רמב"ן, מאירי, רמ"ך). ויש שפירשו שדין זה נובע מהגדרה כללית של אותם עבריינים כגוי לכל דבר (רס"ג, רש"י, רמב"ם).

ב. קרבן - קרבנו של ישראל מחלל שבתות בפרהסיא או העובד עבודה זרה פסול. בפשטות אין לראות דין זה כנובע מהגדרתו כגוי (שכן קרבן הגוי כשר). אבל ישנה תשובה קדומה המקשרת דין זה להגדרתו כגוי.

110 ולפי התוספות משום שנחשב כמשומד לכל התורה כולה, ולכן אינו נחשב בר זביחה.

111 כמו שמבואר בשו"ע יו"ד סימן קיט.

112 אדרבא, כתב הרמב"ן המובא לעיל בתחילת הפרק שלפי אמונתו של העובד עבודה זרה אין ראוי לו לשתות את היין שניסך, ולכן לדעת הרמב"ן אין חשש אמיתי שהיין שהוא שותה הוא יין נסך.

ג. **סת"ם** - ספר תורה, תפילין ומזוזה שכתבו מוסר או ישראל מומר פסול. בפשטות דין זה אינו קשור להגדרתם כגוי, אלא נובע מפריקת העול שלהם, שמחשיבה אותם כמי שאינו "בר קשירה".

ד. **שחיטה** - שחיטת ישראל המומר לעבודה זרה או המחלל שבתות בפרהסיא פסולה. ישנם ראשונים שקישרו זאת להגדרתו כגוי (רמב"ם, רשב"א). ראשונים אחרים פירשו זאת כנובע מכך שהוא אינו "בר זביחה" (תוספות, רא"ש), או משום שאין לסמוך ששחט כראוי (רי"ד, ריא"ז, וכנראה רש"י).

ה. **ינים** - יינו של ישראל העובד עבודה זרה אסור בשתיה. יש שפירשו זאת משום שנחשב כגוי (בה"ג, רמב"ן, ר"ן, תשובת הרשב"א) ואסרו גם יינו של מחלל שבתות בפרהסיא. ויש שפירשו משום שחשוד לנסך את היין לעבודה זרה (רש"י, רי"ד וריא"ז). להלכה התקבלה בשו"ע¹¹³ שיטת הגאונים והרמב"ם המחמירה בעובד עבודה זרה או מחלל שבתות בפרהסיא או משומד כל התורה, שנחשבים כגוי לכל דבר (ולא רק לאותם דינים המוזכרים במאמר זה).¹¹⁴

113 אה"ע קכג, ב.

114 האם לפי זה דינם כגוי לכל דיני התורה ממש, או רק לדינים מסוג מסוים? שאלה זו חורגת ממסגרת המאמר. דנתי קצת בשאלה זו במאמרי (תחומין ל, "עדות של כופר - האם תתכן יציאה מכלל ישראל". גרסה נוספת של המאמר מצויה באתר: aviross.com). בע"ה אני מקווה להרחיב בשאלה זו ובשאלות נוספות בספר שאני כותב כעת ומקווה להוציא לאור, ובו פירוט רחב יותר בנושא זה ובנושאים נוספים ביחס ההלכה לעבריינים. המאמר הנוכחי הוא חלק מאותו ספר.

נספח: האם היתה לרמב"ם גרסה בברייתא שהמשומד כגוי לכל דבר?

כתב הרמב"ם:

ואמרו "הכל שוחטין", ואפילו ישראל משומד, ויש לכך תנאים ואז תהיה שחיטתו מותרת. האחד: שלא יהא עובד עבודה זרה, לפי שאמרו: "משומד לעבודה זרה משומד לכל התורה כולה". והשני: שלא יהא מחלל שבת בפרהסיא, לפי שהכלל אצלינו: מחלל שבת בפרהסיא הרי הוא כגוי לכל דבריו.

(פירוש המשניות חולין פרק א משנה ב)

מלשון הרמב"ם - "שהכלל אצלינו..." נראה שמדובר בכלל מוכר וידוע, וניתן לשער שהרמב"ם מצטט כלל שמופיע בגמרא, אבל אין הדבר כך. אמנם בשתי סוגיות בתלמוד הבבלי מחמירים בדינו של מחלל שבת בפרהסיא בדינים מסוימים,¹¹⁵ אבל לא נאמר באותן סוגיות שהוא נחשב כגוי לכל דבר! (הביטוי "כגוי / כנכרי לכל דבר" לא מופיע כלל בתלמוד הבבלי!)¹¹⁶ בשלש מקומות בתלמוד הבבלי¹¹⁷ מובאת ברייתא:

ישראל מומר משמר שבתו בשוק - מבטל רשות, שאינו משמר שבתו בשוק - אינו מבטל רשות.

מפני שאמרו: ישראל נוטל רשות ונותן רשות, ובנכרי עד שישכיר.

ניתן להסיק מברייתא זו שישראל שאינו משמר שבתו בשוק נחשב כמו נכרי לענין ביטול רשות, אבל לא נאמר בברייתא שזהו דין כללי.

מצאתי ארבעה מקורות שנראה שהיתה לפניהם גרסה אחרת בגמרא, שלפיה נאמר במפורש בברייתא שמחלל שבת בפרהסיא נחשב כגוי לכל דבר:

115 עירובין סט (א-ב) לגבי ביטול רשות לעירוב ולגבי פסילת קרבנו; חולין ה, א (לגבי שחיטה ולגבי פסילת קרבנו). אמנם נאמר בסוגיה בחולין שעובד עבודה זרה או מחלל שבת בפרהסיא נחשב כמומר לכל התורה כולה, אבל גם לגבי המומר לכל התורה לא נאמר שם שנחשב כמו גוי.

116 הביטוי נמצא בתלמוד הירושלמי שלוש פעמים: פעמיים לגבי עבד שלא השלים את תהליך הגיור, ופעם אחת לגבי מחלל שבת בפרהסיא, כמו בא לעיל בהערה 4. קשה בעיני לומר שהרמב"ם מכוון למקור יחיד בירושלמי מבלי לציין זאת, וקורא לזה באופן סתמי "הכלל אצלינו".

117 עירובין סט, ב; ע"ז סד, ב; חולין ו, ב.

1. תשובות הגאונים

רב סעדיא זצ"ל. וששאלתם: אשת איש שהלך בעלה למדינת הים ובא ישראל משומד וכנסה כמנהג גויים והולידה בן ואח"כ בא בעלה ונתן לה גט, ואותו משומד מחלל שבתות בפרהסיא, עכשיו אותו בן כשר הוא כי אביו נחשב בגויים וגוי ועבד הבא על בת ישראל הולד כשר, או דילמא כיון שאם חזר בו ישראל גמור הוא והולד ממזור?

כך ראינו: שהולד ממזור. לא מטעם שאם חזר בו משומד הרי הוא כישראל לכל דבריו, אלא מפני שהיתה הורתו ולידתו בקדושה. ואין הולכין בדין זה אחר שמירת שבת ולא אחר חילולה. לפי שבשני מקומות צריך לדעת משפטי משומד, ושתי בחינות יש להן: מקום ראשון לענין לברך ולזמן ולבטל רשות וכדומה להן מן המצות, בחינתו בכל אלה לראות השומר הוא את השבת אם מחללה, כדתניא: ישראל משומד המשמר שבת בשוק הרי הוא כישראל לכל דבריו שמבטל רשות, ושאינו משמר שבת בשוק הרי הוא כגוי ואינו מבטל רשות.

(תשובות הגאונים שערי צדק חלק ג שער א סימן נד)

2. מדרש משנת רבי אליעזר

גדולה היא השבת, שנתנה הקדוש ברוך הוא הבחנה לבחון בה גירי צדק. שהרי לא פירש מתרי"ג מצות אלא השבת בלבד, שנ': ובני הנכר הנלוים [וגו']. מכאן אמרו: ישראל משומד, המשמר שבתו בשוק, הרי הוא כישראל לכל דבר, ושאינו משמר שבתו בשוק, הרי הוא כגוי לכל דבר.

(מדרש משנת רבי אליעזר פרשה כ עמוד 372)

3. מדרש הגדול

גדולה שבת שנתנה הקדוש ברוך הוא הבחנה לבחון בין גירי הצדק. שהרי לא פירש משש מאות ושלוש עשרה מצות אלא השבת בלבד, שנאמר ובני הנכר הנלוים על ה' לשרתו ולא הבה את שם ה' להיות לו לעבדים כל שומר שבת מחללו ומחזיקים בבריתי (ישעיה נו, 1).

מכאן אמרו ישראל משומד המשמר שבתו בשוק הרי הוא כישראל לכל דבר ושאינו משמר שבתו בשוק הרי הוא כגוי לכל דבר.

(מדרש הגדול שמות פרשת כי תשא פרק לא פסוק יז)¹¹⁸

4. סידור רש"י:

אפילו שאמר הגוי: "רשותי קנויה לך", "רשותי מבוטלת לך", לא קנה רשות עד שישכור ממנו, דתני': משומד המשמר שבתו בשוק [הרי הוא כישראל ומבטל רשות, ושאינו משמר שבתו בשוק] הרי הוא כגוי לכל דבר, ואינו מבטל רשותו לישראל עד שישכור מן הגוי, ושכירות מן הגוי אפילו בפחות משהו פרוטה... (סידור רש"י סימן תסה)

על סמך המקורות שלעיל ניתן לשער קיומה של גירסה מורחבת לברייתא שבתלמוד הבבלי:

נוסח משוער לפי המקורות שלעיל	בבלי (עירובין ט, ב נוסח דפוס וילנה)
ישראל משומד המשמר שבת בשוק הרי הוא כישראל לכל דבריו שמבטל רשות,	ישראל מומר ¹¹⁹ משמר שבתו בשוק - מבטל רשות,
ושאינו משמר שבת בשוק הרי הוא כגוי לכל דבר. ¹²⁰ ואינו מבטל רשות.	שאינו משמר שבתו בשוק - אינו מבטל רשות.
מכאן אמרו: ישראל נוטל רשות ונותן רשות, ובנכרי עד שישכיר.	מפני שאמרו: ישראל נוטל רשות ונותן רשות, ובנכרי עד שישכיר.

אם באמת גרס הרמב"ם בברייתא כפי שאנו משערים, ניתן להסיק מברייתא זו גם את שאר פסקיו של הרמב"ם: שהרי העובד עבודה זרה והמין חמורים יותר מאשר המחלל שבת בפרהסיא, ולכן גם הם נחשבים כגוי לכל דבר.

118 את הדרשה המובאת במקורות 2-3 לא מצאתי בשום מקור אחר. שני מדרשים אלו נחשבים מאוחרים מאד לתקופת חז"ל: מדרש הגדול נערך באמצע תקופת הראשונים (המאה ה-14), ומדרש משנת רבי אליעזר כמדומני מיוחס לתקופת הגאונים ואפילו אחריה. אלא שהמדרש מצטט (בלשון "מכאן אמרו"): "ישראל משומד המשמר שבתו בשוק הרי הוא כישראל לכל דבר, ושאינו משמר שבתו בשוק הרי הוא כגוי לכל דבר". לכן ניתן להשתמש במדרש כמקור לגרסה קדומה בגמרא.

119 הגרסה הקדומה בכתבי היד היא 'משומד', והגרסה 'מומר' היא תיקון מאימת הצנזורה, כידוע.

120 בתשובת הגאון חסר "לכל דבר".

אמנם יש לפקפק האם אכן היתה גרסה כזו בגמרא, משום שבכל כתבי היד והדפוסים הראשונים¹²¹ (בשלוש המקומות שהובאה ברייתא זו בגמרא) אין גירסה כזו. גם בראשונים לא מצאנו בשום מקום שציטטו את הברייתא לפי גרסה כזו. לכן מסתבר לומר שארבעת המקורות שהבאתי לעיל מביאים את הברייתא בתוספת ביאור, ואינם גורסים גרסה שונה. ועדיין צריך עיון.